

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти
Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

*Особливості подолання недисциплінованості у
старших дошкільників засобами ігрової діяльності*

Миколенко Наталії Юріївни

Науковий керівник:

Пихтіна Н.П., к. пед. н., доцент кафедри
дошкільної освіти

Рецензенти:

Аніщук А.М., к. пед. н., доцент кафедри
дошкільної освіти Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя;

Демченко Н.М., к. пед. н., доцент кафедри
педагогіки, психології, початкової освіти та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи
Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 29. 11.23 р.

Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Анотація

Магістерська робота «*Особливості подолання недисциплінованості у старших дошкільників засобами ігрової діяльності*» досліджувалася на теоретичному й емпіричному рівнях. На теоретичному рівні обґрунтована проблема недисциплінованості старших дошкільників у контексті питання дитячих негативізмів, зокрема: проаналізовано стан дослідження питання дисциплінованості/недисциплінованості у наукових дослідженнях; здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над питаннями ігрової діяльності старших дошкільників і визначенні її потенціалу щодо подолання недисциплінованості дітей, виділені й обґрунтовані педагогічні умови.

Для розв'язання емпіричних завдань дослідження, створені програма та методика констатувального експерименту, уточнені компоненти, розроблені критерії та показники недисциплінованості старших дошкільників та схарактеризовані її рівні, на основі яких були розроблено систему роботи щодо подолання недисциплінованості старших дошкільників в умовах ЗДО.

Ключові слова: девіантна поведінка, дитячі негативізми, недисциплінованість старших дошкільників, дисциплінованість, ігрова діяльність.

Annotation

The master's thesis "*Peculiarities of overcoming indiscipline in senior preschoolers by means of game activity*" was researched at the theoretical and empirical levels. At the theoretical level, the problem of senior preschoolers' indiscipline in the context of children's negativism is substantiated, in particular: the state of research on the issue of discipline/indiscipline in scientific research is analyzed; a review and relevant analytical work on the issue of senior preschoolers' play activities and determining its potential for overcoming children's indiscipline is carried out, pedagogical conditions are identified and substantiated.

To solve the empirical tasks of the study, the program and methodology of the ascertaining experiment were created, the components were clarified, criteria and indicators of senior preschoolers' indiscipline were developed and its levels were characterized, on the basis of which a system of work to overcome the indiscipline of senior preschoolers in the conditions of preschool educational institutions was developed.

Key words: deviant behavior, children's negativities, indiscipline of senior preschoolers, discipline, game activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НЕДИСЦИПЛІНОВАНOSTI	
УДОШКІЛЬНИКІВ	9
1.1. Сутність і різновиди поведінкових відхилень у дошкільників	9
1.2. Проблема недисциплінованості дошкільників та її представленість у психолого-педагогічній літературі	17
1.3. Ігрова діяльність як засіб подолання недисциплінованості старших дошкільників	26
1.4. Педагогічні умови використання гри у формуванні соціально-доцільної поведінки та подоланні недисциплінованості старших дошкільників . . .	32
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2.	
ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПОДОЛАННЯ	
НЕДИСЦИПЛІНОВАНOSTI У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ	
ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	40
2.1. Методика дослідження поведінкових проявів недисциплінованості старших дошкільників	40
2.2. Аналіз отриманих результатів у констатувальній частині експерименту. . .	47
2.3. Рекомендована система роботи з використання ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників	64
Висновки до другого розділу	74
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність. У віці 5–6 років відбувається формування поведінкових установок дитини, які проявляються у різних видах відхилень їх поведінки. Якщо не впливати на цей процес з'являється високий рівень неконструктивної поведінки старших дошкільників, зокрема недисциплінованість. Проте дане явище є несумісним із демократичними цінностями суспільства, а тому проблема потребує своєчасного виявлення та подолання.

Сучасне реформування освіти передбачає повноцінний інтелектуально-духовний розвиток і всебічну творчу самореалізацію кожної особистості. Зашкодити повноцінному розвитку дитини можуть порушення поведінки, які проявляються вже у дошкільному віці. Найчастіше причинами негативних особистісних утворень у дітей дошкільного віку є незнання дорослими і, відповідно, відсутність урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, її потреби у прийнятті, підтримці, захисті. У цей період розвитку, коли процес формування особистості тільки починається, порушення поведінки ще нестійкі, їх можна подолати.

Зміни, що відбуваються сьогодні в Україні в різних сферах життя, екологічне і економічне неблагополуччя, соціальна нестабільність, посилення впливу псевдокультури, несприятливі сімейно-побутові відносини, надмірна зайнятість батьків призводять до деформації інститутів соціалізації дітей старшого дошкільного віку. В цих умовах виникають серйозні передумови для зародження у дітей відхилень у поведінці, причинами виникнення яких, є різноманітні чинники: від психобіологічних до соціальних. Форми прояву відхилень у поведінці у дітей також різноманітні: від незначної провини до суспільно небезпечних діянь.

Попередження і подолання негативних проявів у поведінці дитини належить до складних педагогічних проблем, успішне розв'язання яких можливе лишена основі наукового осмислення сутності цього явища, а також

урахування особливостей формування та вікового періоду, в межах якого зароджуються негативні прояви поведінки, як початкового етапу у формуванні в майбутньому стійких поведінкових відхилень.

Тому головним напрямком у роботі з дітьми дошкільного віку є здійснення попередження і подолання негативних проявів у поведінці дітей, оскільки саме вони, на думку сучасних дослідників зароджуються та виникають у дошкільному віці. Для дітей цієї вікової категорії найбільш поширеними є такі негативні прояви у їхній поведінці: істерика, агресивність, нечесність, тощо. Вони можуть зумовлюватись такими групами чинників: хибним стилем виховання всім'ї, нереалізованою потребою дитини в увазі і любові, кризами психовікового розвитку дитини, її несприятливою адаптацією до ЗДО.

Вище сказане дає підстави розглядати відхилення у поведінці у дітей як важливу проблему, для вирішення якої назріла гостра необхідність активних педагогічних дій в організації профілактики відхилень у поведінці, починаючи з дошкільного віку. Оскільки безпосередньо в дошкільному віці починається процес формування і розвитку особистості дитини, а відхилення у поведінці ще не є стійкими, характеризуються варіативністю і, в значній мірі, зворотністю, саме в дошкільному віці закладаються передумови можливих поведінкових відхилень, і саме цей період є сензитивним для педагогічних дій, отже, в цей період життя дитини найбільш ефективні профілактичні заходи.

Найбільш поширеною формою негативної поведінки дітей старшого дошкільного віку є їх недисциплінованість. Тому профілактика і корекція недисциплінованості дошкільників є актуальними завданнями сучасної дошкільної освіти.

Фундаментальні аспекти питання недисциплінованості дітей та підлітків розглянуто у науковому доробку І. Беха, В. Боришевського, О. Бала, І. Булах, В. Оржеховської, Т. Федорченко та ін. Науковцями розкрито психологічні чинники виникнення недисциплінованості дітей крізь призму розвитку волі та самосвідомості особистості та відмічено необхідність своєчасної профілактики та корекції недисциплінованої поведінки. Сучасні дослідники у галузі дитячої

психології та дошкільної педагогіки О. Кононко, Т. Піроженко, Л. Соловійова, Н. Пихтіна та ін. розглядають досліджувану властивість у контексті соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку та розробляють шляхи цілеспрямованого впливу на неї шляхом профілактики та корекції, наголошуючи на нагальності проблеми недисциплінованості саме у старших дошкільників.

Актуальність і недостатня дослідженість проблеми недисциплінованості, її теоретична та практична значущість, зазначені протиріччя та доцільність наукового пошуку розв'язання цих проблем визначають тему магістерської роботи: *«Особливості подолання недисциплінованості у старших дошкільників засобами ігрової діяльності»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично вивчити педагогічні умови використання ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників

Відповідно до мети означено завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з проблеми подолання поведінкових відхилень у дітей старшого дошкільного віку;
2. У контексті чинників формування соціальних норм і правил поведінки дошкільників визначити потенціал ігрової діяльності щодо подолання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку;
3. Вивчити стан прояву недисциплінованості старших дошкільників;
4. Розробити рекомендовану систему роботи з подолання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

Об'єкт дослідження – процес подолання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови використання ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників

Для розв'язання поставлених завдань нами були використані такі **методи дослідження**: теоретико-методологічний аналіз літературних джерел з метою

визначення теоретичних підходів до тлумачення змісту, видів та проявів поведінкових розладів у дітей, зокрема недисциплінованості; порівняння та систематизація результатів наукових досліджень з проблеми для визначення специфіки та особливостей психокорекції поведінкових розладів у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку; дедуктивний – для системного опису досліджуваного явища, індуктивний – для встановлення специфіки рівнів агресивної та гіперактивної поведінки як компонентів поведінкових розладів у дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку; логіко-семантичний – для поглиблення та уточнення поняття «недисциплінованість» старших дошкільників; синтез і абстрагування для обґрунтування комплексу психодіагностичних методик вивчення компонентів поведінкових розладів у дошкільників. Практичні методи дослідження: проєктивний метод «Сходинки» (модифікація Н. Пихтіної), бесіда «Дисциплінованість–недисциплінованість» (Н. Пихтіна), спостереження за поведінкою дітей у різних життєвих ситуаціях.

Теоритичне значення роботи полягає у теорії обґрунтуванні проблеми подолання недисциплінованості старших дошкільників; вивченні педагогічних умов використання ігрової діяльності у подоланні поведінкових відхилень у старших дошкільників.

Практичне значення роботи полягає у розробці програми і методики констатувального експерименту з вивчення недисциплінованості старших дошкільників, педагогічних умов використання ігрової діяльності у її подоланні; розробці рекомендованої системи роботи з використання ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників.

Результати проведеного дослідження обговорювалися на конференціях:

Апробація результатів дослідження. Взято участь у конференціях:

1. ІХ Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (19 жовтня 2022 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);
2. Регіональна науково-практична Інтернет-конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків *«Сучасне дошкілля: актуальні проблеми,*

педагогічні пошуки, здобутки» (20 червня 2023 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);

3. X Всеукраїнська студентська науково-практична Інтернет-конференція студентів, магістрів, молодих науковців «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (18 жовтня 2023 року, м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя);

Наукові статті:

1. Миколенко Н. До питання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку. *Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, педагогічні пошуки, здобутки: збірник матеріалів Регіональної науково-практичної Інтернет-конференції студентів, молодих науковців, педагогів-практиків / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 136–141.
2. Миколенко Н. Проблема поведінкових відхилень у дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми та інноваційні пошуки у галузі сучасної дошкільної освіти: збірник наукових статей студентів, магістрів, молодих науковців спеціальності 012 Дошкільна освіта / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 140–145.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НЕДИСЦИПЛІНОВАНOSTI ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Сутність і різновиди поведінкових відхилень дошкільників

У сучасній науковій площині проблема девіантної поведінки розглядається кількома галузями, зокрема соціологією і психологією, які відносяться до наук про поведінку, а також педагогікою. Відомий український дослідник В. Роменець підкреслював, що поведінка, як важлива наукова категорія, розглядається у контексті цілеспрямованої взаємодії людини з довкіллям і опосередковується зовнішньою і внутрішньою активністю особи та має форму поведінкового акту, тобто вчинку [27, с. 421]. При цьому науковець наголошував, що крізь призму соціуму поведінку (у його термінології – вчинок) можна поділяти на таку, що схвалюється соціумом – позитивну та таку, яка піддається осуду.

Сучасна дослідниця Л. Вольнова підкреслює, що поведінка людини у науці розглядається науковцями як певні фізичні й конкретні дії, які здійснюються завдяки вольовим зусиллям, що, на думку авторки, дозволяє уможливити саме нормальну взаємодію людини з навколишнім світом. При цьому у цю категорію закладені установки, переконання і цінності [7, с. 9]. Саме тому науковець підтримує поділ поведінки на соціально-доцільну й асоціальну (у її термінологічному полі *аморальну*). При цьому для характеристики аморальної поведінки вона використовує термін *соціальне відхилення*, що вказує на певне порушення норми, ознаками якого є схожість, масовість, стійкість дій, що мають місце за певних обставин у соціумі або у конкретній спільноті. Отже, основою для розрізнення поведінки є категорія норми.

У науковому знанні категорія норми достатньо поширена. З метою її віднесеності до певної сфери дослідники використовують уточнення. Так, соціальна норма позначає межі допустимої поведінки у спільноті, соціумі. При цьому у своєму змісті соціальна норма містить одночасно правила, еталони та форми поведінки особи у суспільстві, тобто норма відображається у манерах, звичаях, традиціях і ритуалах поведінки, правилах етикету тощо. У соціології при цьому підкреслюють здатність соціальних норм регулювати соціальні відносини. Серед них найбільш важливими є моральні норми, що окреслюють коло бажаних моделей поведінки людини, а також і конкретні бажані властивості моральної людини [50, с. 24].

Власне у соціології саму поведінку умовно поділяють три види поведінки, що відхиляється: девіантну, делінквентну або протиправну, кримінальну або злочинну. Зокрема поведінка, що має відхилення від загальноприйнятих норм у суспільстві, прийнято позначати як девіантну. До неї відносять вчинки та дії людини або декількох осіб, які не відповідають правовим чи моральним нормам й очікуванням у певній культурі (соціумі) [51, с. 70]. При цьому соціологи звертають увагу на те, що девіантна поведінка, оскільки суперечить правилам поведінки у соціальній групі (спільноті), призводить до таких дій як ізоляція, лікування, виправлення чи покарання порушників із боку групи. Отже, тут мають місце три основні критерії: асоціальна спрямованість, дезорганізація поведінки особистості, соціальне несприйняття.

У колективній монографії дослідники підкреслюють, що необхідно чітко розрізняти поняття, які характеризують поведінку, що має відхилення від соціальних норм. Зокрема – це девіантна поведінка, девіантність і девіація. Так, перший із означених термінів вказує на систему негативних дій, вчинків особи, що не можна вважати такою, що відповідає усталеним нормам і правилам, схвалених суспільством, і має ознаки відхилення від них. Девіантність науковці відносять до психологічних властивостей особистості, зокрема ототожнюють її із особливим емоційним станом, який визначає емоційну схильність до

аморальних й асоціальних дій. Натомість девіацію вони вже тлумачать як дії, що вже сталися, тобто реалізовані вчинки, акти поведінки, у яких яскраво помітні порушені норми [53, с. 9].

Одночасно девіантна поведінка проявляється у суспільстві у певній формі, зокрема: *короткочасній*, коли мали місце випадкові, неправомірні дії (обмовки, імпульсивні дії тощо); *довготривалій*, коли є стабільні дії, які супроводжуються нервовими зривами); *постійній*, коли девіація у поведінці зумовлена патологічними відхиленнями, які стимулюють дитину до негативних вчинків). При цьому причини девіантної поведінки достатньо різноманітні та складні, а тому з'ясувати їх інколи буває складно. Дуже часто основою такої проблемної поведінки є декілька мотивів [12, с. 94].

Девіантну поведінку, а також реакцію суспільства на неї окрім соціології досліджують, психологія та педагогіка. Так, у контексті психологічного знання науковці стверджують, що така поведінка має певні відмінні ознаки, зокрема вона характеризується: невідповідністю загальноприйнятим соціальним нормам; негативною оцінкою (осудом) із боку інших осіб; завданням шкоди особистості (самій собі або іншим людям); знаходиться у межах медичної норми; супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації; має яскраво виражені індивідуальні, вікові та статеві відмінності, по-різному проявляється в кожній людині на певному віковому етапі [44, с. 385].

У сучасній психології основою девіантної поведінки дослідники вважають соціальні установки, які відображують особисте ставлення людини до певного явища, тобто суб'єктивне значення цього об'єкта для особистості, іншими словами особистісний сенс або суб'єктивна репрезентація соціальних цінностей, правил поведінки. Власне це ставлення має наступні рівні: уявлення особи про соціальні норми (закони, правила, традиції), що регулюють поведінку у різних сферах соціуму; емоційно-ціннісне ставлення до соціальних норм (оцінки, особисті цілі, емоційні переживання, почуття, цінності); поведінкові установки (готовність діяти відповідно із соціальними настановами).

При цьому у психології науковці розрізняють дві основні форми девіантної поведінки: позитивну і негативну. Так, позитивні девіації спрямовані на подолання досить таки застарілих шаблонів поведінки та пов'язані із соціальною творчістю, зокрема геніальністю, новаторству. Натомість негативні девіації пов'язані із непокорюю і протестом, демонстративним неприйняттям схвалених соціумом цінностей і стандартів [8, с. 595]. Психологи найбільш часто вказують на такі чинники девіацій: соціально-економічні (зокрема глибока криза у державі); неприйняття особою культурних цінностей; розумові та психічні розлади у дітей і підлітків; негативний вплив мас-медіа в цілому на соціум; генетичні відхилення та спадковість у окремо взятої особистості.

Цікавим у психологічній науці є погляд щодо причин девіацій. Дослідники пропонують їх поділяти на соціальні, біологічні та виховні. До біологічних відносяться спадковість, органічні порушення нервової системи і головного мозку, різного роду травми, інфекції. До соціальних причин належать: булінг, складнощі у спілкуванні, спосіб життя і звички вікової (референтної) групи, до якої належить дитина. Натомість виховні причини найбільш часто зводяться до надлишку уваги або її повної відсутності, нехтуванням потреб дитини, відсутності взаємоповаги між батьками та дитиною. Найбільш вагомими, згідно нашої точки зору, є причини, пов'язані з вихованням.

Загальновідомим є факт, що на виникнення у дитини девіантної поведінки більшою мірою сприяють наступні чинники: прояви фізичного або психологічного насильства; наявність дитячої психологічної травми (розлучення батьків, смерть тощо); надмірний або недостатній батьківський контроль; відсутність одного з батьків; надмірна прив'язаність до дитини; конфлікти між батьками з приводу питань виховання дитини. При цьому, дитина, зокрема дошкільник, не відразу виявляє агресію і здійснює негативні вчинки. Спершу вона починає емоційно переживає події, почуття, а вже потім діє.

У педагогічній науці поняття *девіантна поведінка* фахівці досить часто ототожнюють із поняттям *дезадаптація*, що підкреслює її належність вихованцю як її носію. При цьому така поведінка суб'єкта може мати статус соціального (школяр, дошкільник, підліток) або особистісного явища – погана адаптованість дитини. Саме тому до структури дезадаптації, поряд із такими її проявами, як неуспішність, порушення стосунків із однолітками, емоційні відхилення, мають місце і поведінкові відхилення. Зокрема до них належать: гіперактивні дії або поведінка, порушення дисципліни, агресивна поведінка, хуліганство, нечесність.

Власне на поведінкові прояви майбутнього школяра звертає увагу сучасна дослідниця А. Курчатова, називаючи їх поведінковим компонентом готовності до навчання у школі. Його сутність полягає у сформованості цілісної системи ставлень старшого дошкільника до шкільного навчання. Зокрема авторка наголошує, що його основними складовими виступають: мотиви поведінки; орієнтування на актуальні правила поведінки; здатність оцінювати себе та свої вчинки, керуючись нормами та цінностями соціуму; адекватна реакція на зауваження і критику з боку дорослих [17, с. 76].

У сучасній українській педагогіці також існує низка фахівців, які вивчають сутність і прояви девіантної поведінки. Так, Т. Федорченко вважає, що поведінка це ознака зовнішнього прояву психічної активності дитини, це виявлення дитячого способу життя та дій [54, с. 235]. Науковець наголошує, що відхилення у поведінці за своєю сутністю є поведінковими актами, що не відповідають нормам, схвалених у суспільстві. При цьому вона позначає таку поведінку як негативні прояви, які є наслідком несприятливого впливу сукупності чинників соціального, психолого-педагогічного планів, які й зумовлюють виникнення іншого ставлення до прийнятих норм поведінки.

Український провідний науковець В. Оржеховська наголошує, що девіантна поведінка – це така поведінка, яке характеризується відхиленнями, які стосуються уникнення загальноприйнятим у конкретному віці норм, правил і цінностей у міжособистісних стосунках, які є схваленими сім'єю, соціумом,

невеликими дитячими спільнотами, утворених за статевими і віковими ознаками. На думку науковця цей вид поведінки загалом нехтує дисципліною. Найбільш типовою рисою такої поведінки є суто дитячі прояви поведінкових реакцій, які є наслідком ставлення до норм: демонстративність, агресивність, власна відстороненість від навчальної діяльності, систематичність втечі з дому тощо. [25, с. 29].

Разом із тим В. Оржеховська, Т. Федорченко вказують на деформацію поведінки, які науковці позначають як негативні прояви або негативізми. Зокрема Т. Федорченко розглядає *негативізм* як неусвідомлений опір дитини щодо здійснюваного відносно нього чужого впливу. Відповідно, це реакція дитини не на сам зміст впливу, а власне на самі дії дорослого, які у своїй основі є соціальними, адже їм властивий соціальний характер. Негативізм авторка порівнює із впертістю, оскільки він є наслідком на заборону або надто сувору вимогу. Найбільш часто його прояви відмічають у дітей у період вікових криз, коли мають місце впертість, конфліктність і демонстративна поведінка. При цьому авторка вказує, що існує він у вигляді пасивної й активної форм поведінки. Найбільш поширеною є пасивна форма негативізму, сутність якого полягає у процесі ігнорування правил поведінки, сформульованих дорослими, своєрідній бунт-протест щодо несправедливих дій певних осіб, як правило, добре знайомих [26, с.73].

Разом із загальним визначенням поняття негативізму науковці вводять і поняття власне й дитячого негативізму, який вони розглядають як форму демонстративного протесту дитини у відповідь на незадовільне ставлення до неї зі сторони однолітків і дорослих. Так, дитячий негативізм проявляється у протидії втручанню в її справи, грубоощах, відмові виконувати вимоги дорослих. Він ґрунтується на незадоволенні конкретних і водночас важливих для дитини соціальних потреб у спілкуванні, у емоційному контакті з однолітками. Незадоволення або нехтування названими потребами викликає у дитини сильні переживання, що і зумовлюють виникнення негативних тенденцій у поведінці.

В. Оржеховська, О. Пилипенко вважають, що вже в дошкільному віці внаслідок неправильного виховання в родині з'являються негаразди у поведженні дітей: вони не вміють грати з ровесниками, взаємодіяти з ними, з'являється викривлене ставлення до дорослих і до себе. Підґрунтя такого ставлення – відсутність успішності у діях ігрового та трудового характеру, що зсприяють виникненню невпевненості, образливості, впертості, а інколи агресивності, гніву [25, с. 43].

І. Лембрик наголошує, що дитячий негативізм, є наслідком помилок у вихованні, у якому не задовольняються необхідні бажання дитини або по відношенню до неї демонструють надмірну вимогливість і обмеження. Основними рисами характеру цих дітей є егоїзм та самовдоволеність. Тому, надмірна чутливість до всього, що стосується їх особистості, викликає реакції протесту. Постійний прояв негативної реакції з боку дитини, неминуче викликає конфлікти з однолітками, що в свою чергу змінює на гірше її статус. Негативні переживання, виникаючи при негативному досвіді поведінки, у свою чергу сприяють формуванню негативних якостей [19, с. 24].

Цікавою для нашого дослідження є класифікація негативних проявів поведінки дошкільників, здійснена Н. Пихтіною. Так, авторка негативні прояви на чотири групи [32, с. 17]. Перша група об'єднує у собі негативні прояви поведінки, що є наслідком дефіциту уваги (істерики, агресивність, крадіжки, гіперактивність). Незадоволена потреба в увазі, любові й особистісній значущості – підґрунтя для появи негативізму у поведінці дітей, зокрема дошкільного віку. Коли дитина не відчуває уваги, яка є для неї життєво-важливою для розвитку, вона шукає суб'єктивно-новий шлях її отримання, виявляючи різну негативну поведінку.

Друга група – негативна поведінка, що виникла внаслідок впливу криз у психологічному розвитку (істерики, неслухняність, гіперактивність). Хоча кризи і є необхідним чинником психічного розвитку дитини, відмічено їх вплив на появу негативізмів, адже вони мають різний перебіг – більш гострий чи м'якший. Вони можуть сприяти виникненню різних змін на рівні організму й особистості, здебільшого негативного плану. Зокрема у дошкільному віці мають місце криза

самосвідомості та соціального Я дитини, що пов'язані з адаптацією до нових соціальних умов існування.

Третя група об'єднує у собі негативні прояви у поведінці, які виникли внаслідок помилок у вихованні (сором'язливість, замкнутість, страхи, агресивність, крадіжки, гіперактивність, нечесність). Тут більшою мірою є невідповідність позиції старших у виховному процесі, зокрема недоцільні у педагогічному аспекті способи реагування в ситуаціях первинної появи негативізмів.

Четверта група проявляється у поведінці негативного характеру, яка з'явилася у відповідь на несприятливу адаптацію дітей до нових соціальних умов (зокрема істерики, сором'язливість, замкнутість, агресивність).

Таким чином, девіантна поведінка розглядається науковцями як поведінка, що має відхилення від правил поведіння у суспільстві, спільноті. Як категорія науки вона характеризується невідповідністю загальноприйнятим соціальним нормам; негативною оцінкою (осудом) із боку інших осіб; завданням шкоди особистості (самій собі або іншим людям); знаходиться у межах медичної норми; супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації; має яскраво виражені індивідуальні, вікові та статеві відмінності, по-різному проявляється в кожній людині на певному віковому етапі.

Негативні прояви поведінки у дітей дошкільного віку прийнято позначати негативізмами, Науковці вважають їх наслідком помилок у вихованні, у якому не задовольняються необхідні потреби та бажання дитини, оскільки щодо неї демонструють надмірну вимогливість і обмеження. Найбільш поширеною є пасивна форма негативізму, сутність якого полягає у повному ігноруванні правил поведінки, сформульованих дорослими, своєрідній бунт-протест щодо несправедливих дій дорослих, що проявляється у недисциплінованості дітей.

1.2. Проблема недисциплінованості дошкільників та її представленість у психолого-педагогічній літературі

Варто наголосити, що для більш повноцінного уявлення про суть поняття «недисциплінованість» доречно буде звернутися до суміжних понять, зокрема «дисципліна», «дисциплінованість», «недисциплінована поведінка». Загалом *дисципліна*, як етична категорія, є якісною ознакою порядку, організованості конкретної спільноти чи сфери життя людей, що підкреслює «відповідність їхньої поведінки загальноприйнятим нормам права, моралі, що склалися в суспільстві, або вимогам певної організації» [57, с. 141]. Висловлена думка повною мірою стосується також і дитячої спільноти закладу дошкільної освіти.

Похідним терміном від розглянутого поняття є «дисциплінованість», яке відносять до властивостей людини; це якість особистості, яка інтегрує витриманість, внутрішню суб'єктну організованість, відповідальність, готовність і звичку підкорятися власним цілям (самодисципліна) і суспільним установкам (законам, правилам, нормам) [42, с. 23]. Зокрема М. Ярмаченко зазначив, що під дисциплінованістю розуміють найбільш загальну рису людини, яка вказує на позитивне ставлення до норм поведінки у суспільстві, суб'єктність і ставлення до діяльності у спільноті [30, с. 146]. Науковець при цьому підкреслює її практичне значення, адже розвинена риса допомагає людині мобілізуватися і поводитися відповідно до соціальних норм і цінностей, тобто те, що вказує на дисципліновану поведінку.

Згідно цієї точки зору, «недисциплінована поведінка» – це поведінка, за якої людина або дитина у тій чи іншій мірі порушує суспільні правила, стандарти, а також власні позитивні цілі та установки. Це особливий вид неконструктивної поведінки, причина якою може бути наслідком несприятливих впливів як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Зокрема до неї може призводити «недостатність виховного впливу або його цілковита відсутність» [3, с. 17] вказує український науковець І. Бех. Унаслідок цього дитина поводиться недисципліновано лише тому, що не знає правил і норм

поведінки, прийнятних у спільні, із якими варто співвідносити свої дії і вчинки. Проте як зазначає дослідник, на практиці частіше за все діти, яких відносять до категорії недисциплінованих, насправді чудово обізнані з правилами поведінки.

До аналогічних висновків дійшла й сучасна дослідниця Л. Соловійова. Вона вказує, що у дисциплінованості відіграють важливу роль довільні дії, які є підґрунтям вольового розвитку. Авторка зазначає, що вміння довільно регулювати свої дії є вагомим особистісним здобутком, яке виявляється у соціально громадянській компетентності дитини дошкільного віку, забезпечуючи дотримання «.. правил і норм поведінки, домовлятися з іншими у конфліктних ситуаціях» [48, с. 33]. Отже, довільні дії забезпечують основи емоційної і поведінкової саморегуляції.

Як бачимо, що розуміння правил, не завжди забезпечує їх дотримання. У своїх висловлюваннях і судженнях дитина може ґрунтуватися на завчених правилах і нормах, але чинити всупереч їм. Цей факт доводить, що дія за правилом починається не із заучування самого правила. І хоча очевидно, що знання правила є необхідною умовою його виконання, настільки ж очевидно, що ця умова не є достатньою, і що між знанням правила і поведінкою за правилом може існувати певний розрив. Іншими словами, нав'язування зразка або його навіювання, що відбувається поза свідомістю дитини, призводить до того, що дошкільник не розрізняє правильну і неправильну дію. Тобто, неусвідомлена дія, незважаючи на її зовнішню правильність, є вимушеною, автоматичною і не має власного сенсу [41].

Так, науковці Р. Павелків, О. Цигипало наголосили на тому, що досить часто порушують дисципліну, припускаються помилок навіть ті діти, які добре знають правила, мають певний досвід дисциплінованої поведінки і навіть намагаються поводитися якомога краще. У цьому випадку недисциплінованість зумовлена тим, що у них недостатньо розвинена здатність до саморегуляції і самоконтролю, що полягає «в умінні співвідносити свої дії з правилами, продумувати їхню послідовність, коригувати відповідно до обставин і вже наявного досвіду поведінки у типових ситуаціях» [29, с. 287].

У сучасній психоаналітичній традиції побутує думка СелмФрайберг, яка вважає, що набуття досвіду дисципліни якраз і розкриває зміст розвитку в дитини здатності до самоконтролю. На її думку, дитина від початку не має ні власного бажання бути дисциплінованою, ні прагнення контролювати процес задоволення своїх потреб. Дослідниця вважає, що ці вміння дитина «переймає» від батьків або інших дорослих, і лише через кілька років вона називає їх своїми бажаннями.

О. Кононко вважає, що дисциплінованість особистості дошкільника полягає в усвідомленні ним взятих на себе обов'язків і розуміння своїх прав. На думку авторитетної дослідниці, дитина 5-6 років має всі можливості, щоб будувати свою поведінку на схвалених у суспільстві нормах, правилах, моделях поведінки та вчинків. Ці можливості дозволяють дитині поступово опановувати здатність до самоконтролю і саморегуляції, а її поведінка стає контрольованою. Авторка тут пропонує використовувати поняття «відповідальна поведінка», яка, на її думку, «має переважати над імпульсивними діями, постійно має бути контроль і оцінка власних дій і вчинків» [13, с. 57].

Н. Пихтіна, здійснивши узагальнення наукових здобутків дослідників із проблеми недисциплінованої поведінки, вважає, що недисциплінованість є *інтегральною негативною соціально-моральною рисою дошкільника, яка «...проявляється у невизнанні й порушенні ним загальноприйнятих норм поведінки: неслухняності, неухважності, втручанні у свободу іншої людини, провокуванні однолітків на порушення, недотриманні норм розпорядку, забуваннях, ледарюванні та безглузких вчинках»*. Разом із тим, авторка під *недисциплінованою поведінкою* розуміє найбільш розповсюджену форму відхилення у поведінці старших дошкільників і молодших школярів, «...яка виникає як негативна соціально-моральна якість дитини та проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки, ігноруванні дитиною вказівок, порад і прохань дорослих» [31, с. 212].

У цьому контексті проблема недисциплінованості дітей аналізується як дотична складова більш загальної категорії – культури поведінки особистості,

зокрема й дітей старшого дошкільного віку. Так, прийнято вважати, що культура поведінки старших дошкільників розглядається у якості обраної ними сукупності шляхів самоорганізації у межах певного виду діяльності відповідно до моральних норм схвалених у соціумі. Іншими словами, особлива здатність або досвід, що дозволяє порівнювати набуті моральні норми із тими очікуваннями, які мають місце у близькому оточенні (рідні, дорослі, однолітки) [32, с. 353].

Власне у дошкільній освіті здатність дітей свідомо порівнювати й регулювати свою поведінку відповідно до усталених норм ототожнюють із вольовою поведінкою, вольовими рисами особистості. Так, С. Васильєва розглядає недисциплінованість у контексті питання формування соціально-доцільної поведінки старших дошкільників, адже, на думку авторки соціально-доцільне поведіння дітей визначає їх успішність у адаптації до соціуму, у самореалізації дитиною себе як особистості, у становленні стосунків із однолітками та дорослими, в опануванні різними видами діяльності. Водночас недисциплінованість дослідниця вважає антиподом такої поведінки, оскільки ця якість перешкоджає заявленим напрямом розвитку дитини [Василь, с. 87]. Отже, недисциплінованість є небажаною складовою соціально-доцільної поведінки.

Т. Поніманська схильна була розглядати недисциплінованість у контексті виховання у дітей дошкільного віку вольової поведінки. Саме тому дослідниця віднесла недисциплінованість до негативної поведінки, ознаками якої, на її думку, є наступні прояви: ігнорування дітьми вимог і прохань дорослого; надмірна дитяча впертість у поведінці; неслухняність, непокірність, цілеспрямоване свавілля (самовілля), яке нерідко призводить до відкритої агресії чи агресивних дій, образ однолітків, дорослих; нехтування інтересами однолітків (надмірний егоїзм) [38, с. 248]. Авторитетна дослідниця протиставляє подібним проявам дисциплінованість (особливу здатність дітей свідомо регулювати власні дії і поведінку, найвищою формою якої є відповідальна поведінка), наголошуючи на тому, що її необхідно

цілеспрямовано формувати у дітей старшого дошкільного віку. Власне дисциплінованість розглядається як особливий механізм, що відповідає за прояви у дитини її основного надбання у контексті морального розвитку – культури поведінки. Разом із тим, дослідники відмічають, що ця здатність активно формується упродовж дошкільного віку [39, с. 86], про що свідчать часті прояви недисциплінованості.

Також варто відмітити, що прийнято розрізняти недисциплінованість за різними ознаками. Так, Н. Пихтіна, здійснивши вивчення недисциплінованості дошкільників пропонує дотримуватися такого поділу означеного явища: патогенна недисциплінованість, що є наслідком негарздів у функціонуванні нервової системи дитини, особливо головного мозку, а також і впливу фобій; психосоціальну недисциплінованість, підгрунття якої становлять кризи розвитку та негарзди у становленні пізнавальної й емоційно-вольової сфер дитини; соціальна недисциплінованість, яка вказує на наявність внутрішнього конфлікту у системі цінностей, суперечливих моральних установок, відсутність зрілих механізмів саморегуляції. Разом із тим авторка вказує, що варто розрізняти досліджуване явище відкрите (власне поведінка) або приховане (певні наміри, мотиви, бажання). Також вона поділяє недисциплінованість на первинну і вторинну, в залежності від того чи вперше з'явилася така поведінка чи вже повторно. Ситуативна, тимчасова, стійка недисциплінованість розрізняється на основі тривалості її проявів [33].

Разом із тим варто вказати й на фактори, які сприяють виникненню досліджуваного нами явища. Загалом науковій літературі називають різні причини недисциплінованої поведінки [33; 35; 41]. Так, Н. Пихтіна вказує, що основними факторами ситуативних негативних проявів поведінки, до яких дослідниця відносить і недисциплінованість, є: психовікові кризи розвитку дитини, емоційна перевантаженість дошкільників; хибна позиція батьків і педагогів у вихованні; різного роду патології, захворювання нервової системи; проблеми соціалізації у спільноті однолітків; обмеженість дитячого досвіду [32, с. 355].

У психології окремі дослідники вважають, що основною причиною недисциплінованої поведінки може бути неадекватна самооцінка дитини. У цьому разі поведінка суперечить правилам не тому, що дитина не розуміла як потрібно вчинити, а тим, що міркувала інакше (хибною була думка). Іншими словами, самоконтроль поведінки є, але підстави його – хибні. Подібні відхилення – наслідок недооцінки або переоцінки дітьми своїх особистісних властивостей або можливостей. Дослідники вважають, що сама дисциплінованість не є самоціллю особистісного розвитку, радше вона є необхідною умовою і передумовою формування в дітей самодисципліни, тобто свідомої дисципліни вільної людини. Самодисципліна – суб'єктивна здатність особистості до самоорганізації, яка дозволяє реалізувати свої наміри, досягнути поставлених цілей звичними у соціумі способами. Загалом недисциплінованим дітям властиві відсутність відповідальності, лінощі, неохайність, егоїзм. Проте варто пам'ятати, що кількість норм і правил дисципліни допустима лише у тій мірі для кожного вікового періоду, щоб не ставити зайвих перешкод для розвитку дитячої самостійності [2; 13; 28; 41].

Саме від розуміння причин досліджуваного явища залежить і вибір засобів виховного впливу на дітей, які порушують дисципліну. З'ясовано, що більшість порушень дисципліни у старших дошкільників не має зловмисного характеру, а пов'язано з природною дитячою активністю, із недостатньо розвиненими вміннями самоорганізації, із дефіцитом почуття відповідальності і з типовим для дітей афективним конфліктом між «хочеться» і «не можна», то дорослим не слід діяти за стереотипом "порушення–покарання". Покарання як крайня міра не має бути наслідком педагогічного безсилля дорослих. Воно допустиме лише тоді, коли зачіпає моральні почуття дитини, не принижуючи при цьому її гідності. У цьому контексті Т. Мицкан, досліджуючи девіантну поведінку дітей старшого дошкільного віку, акцентує увагу на ролі трьох основних чинників: фізичні умови соціального середовища; покарання дітей дорослими; сиблінги й однолітки [23, с. 56].

Значно відмінними є погляди О. Мельникової, яка акцентує увагу на ролі психовікових криз у виникненні недисциплінованості дошкільників. При цьому авторка воліє їх тлумачити як своєрідний переломний момент у житті та діяльності дитини, що в цілому дозволяє активно засвоювати новий соціальний досвід. Одночасно ці кризи, особливо за несприятливого їх перебігу, можуть зумовити виникнення нестійких форм негативної поведінки саме у старших дошкільників. При цьому дослідниця зазначає, що поряд із психовіковими кризами діють й інші фактори, які в цілому призводять до виникнення недисциплінованості: стан психічного та фізичного розвитку дитини. Деталізуючи означені чинники, авторка вказує, що у поведінці вони проявляються у вигляді манірності, примхливості, дратівливості тощо [21, с. 96–97].

У цьому контексті аналізу впливу психовікових криз вартує уваги процес спілкування дітей саме із дорослими, оскільки останні також розглядаються у ролі чинників недисциплінованості старших дошкільників. При цьому С. Башукнаголошує, що спілкування дітей старшого дошкільного віку із дорослими характеризується низкою особливостей, серед яких розгалуженість дій із обміну інформацією; висока насиченість емоціями; відсутність стандартів взаємодії і їх регламенту; більша спрямованість дітей на спілкування із однолітками, ніж із дорослими. Всі ці відмінності, на думку авторки, відчувають на собі вплив кризи, яка пов'язана із втратою дитячої безпосередності [1, с. 6].

Загалом чинники, які лежать в основі недисциплінованості дослідники воліють розглядати у межах двох великих груп: об'єктивних (тобто соціальних за своїм характером) і суб'єктивних (тобто особистісних). Але при цьому, оскільки досліджуване явище є різноплановим за своїм походження і проявами, то означені чинники взаємодоповнюють один одного. Серед соціальних факторів найбільш часто науковці зважають на особливості сімейних стосунків, на взаємодію між учасниками освітнього процесу (дитина–педагог–батьки–діти). Коли ж розглядають особистісні детермінанти, то, насамперед,

відзначають схильність дітей до девіацій, в основі якої вбачають особливості темпераменту, характеру, типу нервової системи[36; 37; 39; 46; 47; 49].

Натомість Л. Вольнова виділяє 4 групи детермінант недисциплінованості: умови фізичного середовища; зовнішні соціальні чинники; спадкові передумови; особистісні властивості. Щодо фізичних умов середовища – різні кліматичні, екологічні, геофізичні фактори. До зовнішніх соціальних авторка відносить різного роду суспільні процеси, особливості значущої соціальної групи, мікросоціум сім'ї тощо. Спадковий фактор розкривають генетичні особливості морфологічної будови організму, спадкові хвороби, програми поведінки, особливості нервової системи, патології тощо. Найбільш змістовно авторка розкриває наповненість четвертої групи: викривлення ціннісно-мотиваційної сфери; порушення інтелекту та пізнавальної діяльності; емоційні хвилювання; проблеми духовного зростання; надто низька самоповага, самооцінка; недостатня вихованість; недостатньо сформована саморегуляція; негативний життєвий досвід [7, с. 25].

Дещо відмінний підхід до чинників недисциплінованості та девіантної поведінки дітей відстоює сучасна українська дослідниця О. Христюк, хоча у її доробку фактори також розподілені у чотири групи: соціальні, соціально-психологічні, педагогічні, індивідуально-психологічні. Варто відмітити, що авторка, спираючись на результати досліджень, акцентує увагу на педагогічних чинниках, які, на її думку, нині недооцінюються: негаразди у сімейному вихованні, негативні впливи освітньої системи та середовища закладу на дитину. Разом із цим, авторка пропонує оцінювати означені педагогічні чинники крізь призму виховання (ставлення до дитини може бути нейтральним, ворожим, суперечливим, позитивним) і навчання (навчально-дисциплінарна й особистісно орієнтована, репродуктивна та творча моделі взаємодії). Означені фактори, вступаючи у взаємодію із соціальною позицією дитини, можуть продукувати появу опору, протидії, бездіяльності, конформізму, які й призводять до девіацій у поведінці дитини, зокрема до недисциплінованості [56, с. 33].

Н. Мельникова вважає, що у дітей дошкільного віку недисциплінованість є наслідком проблем емоційного плану. Серед найбільш глобальних авторка вказує на наступні детермінанти: незадоволеність дитячої потреби в увазі дорослого; надмірний контроль за діями та поведінкою дітей дорослими; почуття образи дитини на дорослих з приводу їхніх дій і вчинків (розлучення, сиблінги, новий шлюб тощо); відсутність у дошкільників віри у свої сили (низька самооцінка, складнощі у спілкуванні); відсутність можливостей у самоствердженні [21]. Разом із тим авторка, слідом за А. Беком, вважає, що досить важко оминати проблему гіперактивності дітей дошкільного віку, а також несприйняття (нерозуміння) дитиною нині актуальних соціальних норм, які є невід'ємною ознакою окремої спільноти чи суспільства в цілому.

Таким чином, недисциплінованість дитини старшого дошкільного віку розуміють у якості інтегральної негативної соціально-моральної риси, що виявляється в ігноруванні, порушенні прийнятих норм поведінки у соціумі та супроводжується неслухняністю, неуважністю, втручанням у свободу іншої людини, провокуванням однолітків на порушення, недотриманням норм розпорядку, лінощах і безглуздох вчинках.

Недисциплінована поведінка є найбільш розповсюдженою формою відхилення у поведінці старших дошкільників, яка є негативною соціально-моральною якістю дитини та проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки, ігноруванні дитиною вказівок, порад і прохань дорослих. Прийнято розрізняти недисциплінованість дошкільників за видами: патогенну, психосоціальну, соціальну; відкриту (поведінка) чи приховану (наміри, мотиви); первинну і вторинну; ситуативну, тимчасову, стійку. Недисциплінованість є певним антиподом дисциплінованості, що відображає незрілість вольової сфери дитини дошкільного віку. Недисциплінованість старших дошкільників є наслідком комплексного впливу соціальних, індивідуально-психологічних і педагогічних чинників, які перешкоджають опануванню дитиною соціальними нормами, правилами, цінностями та формуванню бажаної соціальної поведінки.

1.3. Ігрова діяльність як засіб подолання недисциплінованості старших дошкільників

Як було з'ясовано у попередніх частинах роботи, недисциплінованість, як правило, розглядається у контексті соціальних норм. На нашу думку, найбільш доцільно аналізувати чинники, що сприяють виникненню досліджуваного явища у старших дошкільників саме у цьому напрямі. Так, Г. Корінна вказує на те, що у дошкільному віці вже мають місце соціальні потреби, які, на її думку, суттєво залежать від ієрархії мотивів. При цьому авторка акцентує увагу на наступних потребах: необхідність бути у певній соціальній групі, яка складається із однолітків, що мають спільні інтереси, а також і необхідність комунікації і самореалізації. Разом із тим, на думку авторки, важливими чинниками формування соціальної поведінки є зовнішні мотиви, які за сутністю, є соціальними. Як приклад, це мотиви, що визначають особливості сприймання себе й однолітків, стосунків із ровесниками [14, с. 127].

Натомість українські дослідники В. Кузь, І. Печенко наголошують на тому, що значну роль у виникненні девіацій у дошкільному віці відіграє залежність дитини від впливу дорослих, підґрунтям якої науковці вважають її навіюваність і емоційність. При цьому головним механізмом виникнення девіантної поведінки, згідно їх поглядів, є наслідування і пластичність нервової системи [16, с. 42].

Разом із тим, досвід як українських, так і зарубіжних дослідників у сфері девіантної поведінки дозволяє констатувати, що існує динаміка цієї поведінки, що має комплексний і тривалий характер, нерідко прихований із поступовим ускладненням. Саме тому науковці пропонують брати до уваги не лише соціальні чинники, але й цілу низку інших. При цьому вони звертають увагу на такі як: повна відсутність або недостатньо уваги дорослих до соціального статусу дитини; ігнорування самопочуття дитини та особливостей її розвитку; особистісна схильність до асоціальних дій; прихований характер девіацій у

вчинках і поведінці зростаючої особи, епізодичність проявів девіацій; нерозуміння або неприйняття (як правило індивідуального плану) соціальних норм, стереотипів, шаблонів поведінки, схвалених у соціумі [53, с. 18].

Наразі є розповсюдженою стратегія Б. Скіннера «модифікація поведінки», в основі якої покладено впливи щодо підкріплення самоконтролю [18]. Можна використовувати *позитивне підкріплення* – слова схвалення, привітна міміка, наближення дитини або до дитини (дотик, обійми), привілеї (спільні та індивідуальні), речі (символи, іграшки, щось їстівне) тощо); *позбавлення позитивного підкріплення*, зокрема позбавлення дітей обіцяних раніше задоволень; *негативне підкріплення* – осуд, докір тощо. Зокрема зі старшими дошкільниками у межах цієї стратегії можна обговорювати їхню поведінку, пояснювати її наслідки, як позитивні, так і негативні та цілеспрямовано формувати самоконтроль у звичній діяльності. Отже, розвиваючи вміння самоконтролю можна подолати недисциплінованість у звичній для старших дошкільників діяльності, зокрема ігровій.

У цьому контексті варто звернути увагу, що у період дошкільного віку ігрова діяльність є провідною діяльністю. При цьому дитячі ігри відіграють вагомий роль на становлення і розвиток соціальної поведінки, а, отже і соціальних норм. Особливо цінними у цьому відношенні є спільні ігри дітей, у переважній більшості сюжетно-рольові. Ігрова ситуація, у якій перебувають діти старшого дошкільного віку, безпосередня комунікація із ровесниками, близькі друзі – все це сприяє формуванню стійких правил поведінки, які є соціально очікуваними [1, с. 6]. Так, Т. Алексеева погоджується із тим, що формуванню соціальної поведінки у дошкільному віці більшою мірою впливають колективні ігри з сюжетом, які у психолого-педагогічній науці позначають терміном сюжетно-рольові ігри. Авторка зазначила, що тематика таких ігор є досить різноманітною, оскільки стосується різних соціально-побутових тем. Ці ігри, зауважує авторка, стимулюють розвиток просоціальних мотивів, які фіксуються у свідомості дитини старшого дошкільного віку на

рівні бажань, потреб перебувати у межах схваленої соціумом моделі соціальної поведінки [53, с. 17].

Сучасні українські науковці у дошкільній галузі, зокрема Л. Артемова, Г. Беленька, О. Кононко, Т. Піроженко [10; 13; 18; 20; 34] у своєму науковому доробку відмітили важливу роль дитячих ігор у становленні соціальних норм. При цьому дослідники відмітили найбільш загальні ознаки ігрової діяльності дошкільників: активний характер; дитяча задоволеність процесом і результатом ігор; спонтанний характер виникнення і можливість педагогічного керівництва змісту гри, ігрової активності дітей; емоційна насиченість дошкільників грою; реальні стосунки партнерів по грі; визначені правила поведінки та контроль за ними самими учасниками; рольова поведінка дітей відбувається згідно взятих на себе ролей. Разом із тим, ігрова діяльність старших дошкільників передбачає і певну самостійність: добровільна участь; можливість обрання бажаної ролі; розвиток здатності до самоствердження і самореалізації. Отже, в ігровій діяльності дитина опановує соціальні норми та вчиться поводити себе відповідно до правил, які встановлені у спільноті, у тому числі й соціумі.

При цьому дослідниками відмічено, що сучасного старшого дошкільника характеризують швидкість і легкість входження у спільні ігри, ефективне опанування поведінкою ігрового персонажу, що в цілому сприяє адекватному й усвідомленому сприйняттю соціальної дійсності [24; 38; 52; 54;]. Разом із тим, низка науковців [5; 20; 33; 38;] підкреслили, що діти старшого дошкільного віку легко адаптуються до умов гри, здатні самостійно її організувати, активно користуються іграшками та різними атрибутами, що відображають соціальні норми також. Саме тому прийнято вважати, що у цьому віковому періоді гра для дітей є основним засобом, який сприяє формуванню соціальних норм і, відповідно, засобом, який становить основу для профілактики та корекції недисциплінованості.

Так, В. Поуль, Л. Волошенко, досліджуючи ігри з правилами, зокрема сюжетно-рольові, дидактичні, рухливі, дійшли висновку, що у дітей дошкільного віку з'являється здатність до прогнозування власних дій, їх

свідомого регулювання й перенесення зовсім до інших ситуацій, обставин. Такі факти, на думку науковців, вказують в цілому на виникнення регульованої поведінки вже у старших дошкільників [40, с. 43]. Отже, у старших дошкільників орієнтування на зовнішні правила у грі призводять до виникнення свідомої поведінки, а ігри є своєрідним каталізатором цього процесу.

Т. Гурлева, досліджуючи ігрову діяльність дітей старшого дошкільного віку, зокрема сюжетно-рольові ігри, наголосила, що у таких іграх дитина активно засвоює норми моралі, які відображені у правилах гри. При цьому вони початково задані дорослими, а потім, по мірі розвитку самостійності, задаються вже самими дітьми. дослідниця відмітила, що саме в ігровій діяльності дитина, активно взаємодіючи з середовищем, засвоює його норми, правила поведінки. Разом із тим, згідно поглядів авторки, у ході програвання різних ролей у дошкільників формується свідоме ставлення до правил і з'являється бажання їх узагальнити, перенести у нові ситуації, до інших форм життєдіяльності [9, с. 26]. Отже, у сюжетно-рольових іграх діти набувають досвіду поведінки, усвідомлено починають орієнтуватися на правила, тим самим стають більш дисциплінованими, ніж недисциплінованими.

О. Косенчук, Л. Куземко, розглядаючи дитячу гру у контексті формування найбільш бажаної поведінки у соціумі (у їх термінології *соціально доцільної*) вказують, що у ній моделюються різного роду ситуації, у яких відображаються реальні стосунки та формується довільна поведінка, що є підґрунтям вольової регуляції особистості. Так, дослідниці наголошують, що вже старші дошкільники більш виважено ставляться до правил у грі (так само, як і до сюжету раніше), вимагають їх дотримання від партнерів по грі і від себе самих, тим самим долаючи власні імпульсивні дії, негативну поведінку. Саме тому автори вважають, що дорослі, зокрема вихователі, мають пропонувати дітям такі ігри, у яких потрібно буде дотримуватися встановлених правил, а також приймати вимоги соціуму [15, с. 12]. Отже, дотримання правил є

основою для дитини дошкільного віку у подоланні негативних проявів у поведінці, зокрема її недисциплінованості.

Спільнота сучасних українських дослідників, досліджуючи цілісний процес формування особистості дошкільника, звернули увагу, що у старших дошкільників активно формується здатність до саморегуляції, а, отже, й розвиваються можливості свідомо регулювати власну поведінку. У цьому процесі, наголошують дослідники, важливу роль відіграє ігрова діяльність дітей, у якій є чітко сформульовані та зрозумілі учасникам правила. При цьому дослідники, у своїй більшості, звертаючи увагу на дидактичні ігри, дійшли думки, що правила стимулюють розвиток волі та довільних дій дитини, стимулюючи її тим самим дотримуватися вимог соціуму, норм і правил поведіння у ньому. Все це, на думку В. Кузя, орієнтує дитину старшого дошкільного віку уникати негативної поведінки, що бути дисциплінованим, орієнтуватися на соціальні норми. Найбільший потенціал у цьому відношенні мають дидактичні ігри, на думку науковця, адже у них з одного боку формується здатність керувати своєю поведінкою, а успішність або неуспішність дій тут стимулює ставати дедалі кращим, вдосконалюючи власне поведіння (щодо дитини); з боку дорослого такі ігри мають необмежений потенціал цілеспрямованого керівництва процесом формування довільних і вольових дій [45, с. 143]. Отже, у дошкільників на основі дидактичних ігор виникає бажання слідувати правил, ставити кращим у своїй поведінці, відтак, подолати свою недисциплінованість, а з боку дорослого керувати цими процесами.

Т. Завязун також звертає увагу, що під час ігор діти стають більш самостійними, засвоюючи цінності та найбільш важливий соціальний досвід, що в цілому позитивно впливає на їх поведінку. Зокрема авторка наголошує, що у грі діти розпочинають свідомо керувати своїми ігровими діями та поведінкою для того, щоб домовитися із партнерами, іншими словами, щоб зрозуміти: як це дотримуватися правил. Відтак, дошкільник починає активно відтворювати ту поведінку дорослих, яку бачить, спостерігаючи за ними (тому

у грі вихователь має змогу демонструвати соціально бажані дії, приймаючи участь). У процесі гри, зазначає авторка, дитина вчиться діяти за встановленими правилами, за зразком дорослого виконувати роді, дотримуватися сюжету, а також орієнтуватися на зразкову поведінку, намагаючись при цьому (у ході гри) бути дисциплінованим [11, с. 95].

Т. Піроженко, досліджуючи ігрову взаємодію між дошкільниками, зазначає, що в грі діти дисциплінуються. При цьому ця дисципліна стосується всіх сфер особистості дитини-дошкільника, зокрема пізнавальної й соціальної, чому сприяє засвоєння старшими дошкільниками внутрішньої логіки гри, основних її правил, вмінь відтворювати задум, дотримуватися ролі, завершувати гру. Іншими словами, у дітей формується рольова поведінка, в основі якої – норми і правила поведіння у суспільстві. При цьому діти починають дуже серйозно ставитися до порушників цих правил, вимагаючи від них дисциплінованості, слухняності у своїх іграх. Цей факт змушує дітей дотримуватися встановлених у грі правил, а, отже, і правил, встановлених у соціумі загалом. Проте, на думку авторки, все ж ігрові правила не охоплюють всю поведінку дітей повною мірою, однак дитина вже має змогу перемогти у собі негативні поведінкові імпульси, безпосередні прагнення дій, які досить частот суперечать соціальним нормам [52, с. 93]. Отже, на думку авторки, у дитячих іграх визначаються правила, які окреслюють межі поведінки в цілому, тим самим висловлюється протест проти порушень їх, а також і проти недисциплінованості.

Таким чином, основним засобом у дошкільному віці, який сприяє формуванню соціальних норм і правил поведінки є сюжетно-рольові ігри, оскільки це звична для дітей самостійна активність, завдяки якій вони здобувають досвід соціальної поведінки, опановують різні рольові дії, користуються встановленими правилами та одночасно мають змогу самостверджуватися у спільноті однолітків. Вихователі мають можливість здійснювати педагогічне керівництво дитячими іграми, впливати на їх зміст, процес, що дозволяє контролювати засвоєння старшими дошкільниками

необхідних норм, цінностей, правил схвалених соціумом. При цьому сюжетно-рольові ігри є вагомим засобом профілактики та корекції недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку.

1.4. Педагогічні умови використання гри у формуванні соціально-доцільної поведінки та подоланні недисциплінованості старших дошкільників

Соціальні норми не надаються нам відразу у момент народження, а поступово засвоюються дитиною у практиці стосунків із навколишніми людьми та залежать від ставлення до неї тих, хто знаходиться навколо, загалом від соціального середовища, у якому вона перебуває. Формування соціальних норм у старших дошкільників залежить від тих умов, у яких відбувається освітня діяльність [8]. Загалом дослідники означені умови називають педагогічними.

Отже, педагогічні умови – це сукупність обставин, за яких відбувається освітній процес, а також і тих обставин, які стосуються життєдіяльності її суб'єктів. Разом одні й другі розглядаються дослідниками у якості чинників, які, сприяють або перешкоджають успішності освітнього процесу.

Зокрема розрізняють кілька підходів, у яких надається визначення сутності поняття «педагогічні умови». Разом із тим, нами було відмічено, що у педагогічному контексті науковці розглядають відразу декілька типів умов (тобто змінних) у своїх дослідженнях. Розглянемо їх більш детально.

Так, сутність *педагогічних* умов полягає у тому, що в них у єдине ціле поєднані потенціал змісту, основних форм і методів комплексного педагогічного процесу, що є підґрунтям для управління функціонуванням і розвитком педагогічної системи (власне її процесуального аспекту). Тобто, організаційно-педагогічні умови дозволяють розглядати освітній процес як такий, у якому поєднані у єдине ціле всі можливості для цілеспрямованого керівництва процесом розвитку та формування особистості.

Натомість *психолого-педагогічні* умови, на думку науковців, оптимізують функціонування єдиного комплексу освітнього та матеріально-просторового планів (освітнього середовища), що спрямовані на розвиток і формування особистісної складової (важливих якостей дитини) педагогічної системи. Так, О. Мельникова радить дотримуватися таких психолого-педагогічних умов, які дозволять уникнути негативної поведінки дошкільників. Зокрема, на її думку, це: *врахування ролі психовікових криз у появі негативних форм поведінки у дітей дошкільного віку; зважання на моральну спрямованість мікросередовища дітей дошкільного віку (сім'я, ЗДО, моральна компетентність батьків і педагогів); безпечність середовища розвитку дітей; психолого-педагогічний супровід дітей щодо встановлення конструктивних стосунків, вмінь самоорганізації; проведення цілеспрямованої просвіти батьків і педагогів у плані профілактики та корекції негативних форм поведінки дошкільників; узгодженість дій вихователів і батьків, а також психолога закладу* [21, с. 97].

Дидактичні умови, за твердженням дослідників, є результатом поєднання спеціально відібраних і належним чином поєднаних компонентів змісту, методів, прийомів, і, водночас, організаційних форм навчання для досягнення намічених навчальних завдань. В цілому означені типи умов, на нашу думку, певним чином доповнюють сутність феномену «педагогічні умови».

Варто відмітити, що організація освітнього процесу на основі *особистісно-орієнтованої моделі*, яка нині є основною у дошкільній освіті, передбачає тісні стосунки між його суб'єктами. Так, стосунки вихователя і дітей, передбачають, що педагог враховує наявність у дошкільників їх думок, вподобань, інтересів і пропозицій. При цьому спілкування за таких обставин відбувається на основі діалогічної взаємодії, яка зумовлює спільне обговорення різних питань і прийняття спільних рішень [18, с. 20].

У ході аналізу психолого-педагогічних джерел було відмічено, що у дошкільній педагогіці існують розробки комплексу педагогічних умов, що визначають ефективність формування і засвоєння соціальних норм старшими дошкільниками та, водночас, цей комплекс зорієнтовує дорослих на

забезпечення цілісності знань уявлень актуальних моральних норм схвалених суспільством. Так, відома дослідниця В. Білоусова запропонувала наступні педагогічні умови, яких мають дотримуватися дорослі у процесі використання конкретних виховних стратегій: *а) відмежування особистих почуттів і дій під час взаємин із дітьми; б) адекватна реакція на прояви дітьми почуттів і акцентування їх уваги на конструктивних проявах емоцій; в) надання активності дитині самостійності й активності у виборі правильного напрямку для діяльності; г) ненав'язливе формування норм і правил поведінки у різних ситуаціях життєдіяльності; д) власний приклад поведінки при взаємодії із соціальним середовищем, соціумом в цілому [4, с. 127].*

Окремі дослідники підкреслюють: для того, щоб сформувати значущі соціальні норми у старших дошкільників варто оптимально організувати діяльність дітей, виявляти повагу до особистості дитини, реалізовувати на практиці індивідуальний підхід, забезпечити сприятливий психологічний клімат, виробити єдині вимоги до дітей з боку педагогів і батьків. Лише у процесі діяльності дитина матиме змогу апробувати відомі їй правила поведінки у якості засобів регуляції стосунків із однолітками й дорослими [54].

Отже, дошкільники привласнюють соціальні норми у діяльності через усвідомлення їх значущості, сприйняття і переживання, що сприяє їх осмисленню і зорієнтовує позитивні зразки поведінки дорослих й однолітків. Як наслідок, саме такі вчинки (як зразок для наслідування) набувають статусу внутрішніх мотивів поведінки зростаючої особистості [45].

У сучасних дослідженнях науковцями моральної сфери дітей дошкільного віку постійно проводиться моніторинг педагогічних умов їх ефективності у формуванні соціальних норм. Зокрема доведено ефективність для педагогів-практиків наступних педагогічних умов: *наявність високого морального потенціалу навколишнього мікросередовища; оптимальна активність дитини у ході засвоєння соціальних норм; постійний психолого-*

педагогічний супровід морального розвитку дітей у період дошкільного віку [25].

На нашу думку, заслуговують уваги умови, які спрямовані на подолання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності:*а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності; в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності.*

Так, обґрунтовуючи першу педагогічну умову – *стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності* – ми виходили з того, що дитина має усвідомити, що правила відіграють у житті важливу роль, навіть у її спілкуванні з однолітками. Разом із тим важливо, щоб дитина зрозуміла, яким саме правилам вона підпорядковує свою поведінку. При цьому важливим моментом у з'ясуванні правил є ставлення старших дошкільників до основних із них які регулюють організацію спільної ігрової діяльності, взаємодію між партнерами по спілкуванні, моральні та моральні норми, які представлені у грі та відповідна поведінка, Отже, правила мають бути не лише повідомленими, але й обговореними, що сприятиме більш глибокому розумінню дітьми соціальних орієнтирів для поведінки з однолітками та в цілому у суспільстві.

Обґрунтовуючи означену умову, ми орієнтувалися на ідеї сучасних науковців Г. Беленької, М. Машовець, Л. Артемової, Т. Поніманської та ін. щодо необхідності збагачення знань і уявлень дітей задля організації з ними певної ігрової діяльності, забезпечуючи педагогічне керівництво грою. А також ідеями О. Кононко, Т. Фасолько, Н. Пихтіної про вплив ігрового досвіду на формування у дітей старшого дошкільного віку усвідомленого ставлення до соціальних норм і правил поведінки у спільноті.

Разом із тим, обґрунтовуючи другу педагогічну умову – *забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої*

поведінки під час колективної ігрової діяльності – ми виходили з того, що діти мають отримати досвід соціальної поведінки, зокрема практичні вміння взаємодії із однолітками у ігровій діяльності. Дотримання цієї умови зумовлює необхідність активної участі дітей у різних видах ігор, що вимагає від учасників постійного контролю за власними ігровими діями та призводить до формування у дітей стійких орієнтирів соціальної поведінки.

Також у контексті цієї педагогічної умови слухними ідеї Т. Федорченко, І. Лембрик, А. Курчатової, Т. Піроженко, С. Васильєвої, Н. Пихтіної та ін. щодо профілактики недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку шляхом використання ігрової діяльності. У цьому контексті участь дітей у різних видах ігор знаходиться під опосередкованим керівництвом педагога, що суттєво, на нашу думку, підвищує їх ефективність у плані профілактики у дітей негативної поведінки, пов'язаної із відхиленням від соціальних норм, правил взаємодії.

Не менш важливою для забезпечення ефективності програми подолання недисциплінованості старших дошкільників засобом гри є третя педагогічна умова – *взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності*. Єдність вимог до дитини зі сторони сімейного та суспільного інституцій виховання сприяє системності формування особистості. Разом із тим, оскільки домінуючу роль у використанні ігор для подолання недисциплінованості відіграватиме вихователь, оскільки діти відвідують ЗДО, у сім'ї має бути продовження. Тому батьки у середовищі родини будуть сприяти засвоєнню сином чи донькою знань і уявлень про ігрову діяльність, а також, що на нашу думку є найбільш цінним, використовуватимуть ігрову діяльність у якості методу формування поведінки у соціумі або як шлях профілактики недисциплінованості старших дошкільників.

Формулюючи означену педагогічну умову ми виходили з концепції ігрової діяльності, яка домінує у сучасній психолого-педагогічній науці, а також взяли за основу положення про співпрацю між ЗДО і сім'ями вихованців

висловлені Т. Поніманською, М. Машовець, Г. Беленькою, О. Кононко, Н. Кот та ін.

Таким чином, найбільш універсальні педагогічні умови формування соціальних норм і профілактики недисциплінованості старших дошкільників передбачають: активність дитини в процесі освоєння соціальних норм; гуманне ставлення один до одного всіх суб'єктів освітнього процесу; створення сприятливої атмосфери у середовищі, спільноті дітей, повагу до особистості дитини; наявність єдиних вимог до дітей з боку дорослих під час засвоєння соціальних норм і правил поведінки. У якості педагогічних умов подолання у дітей старшого дошкільного віку недисциплінованості нами були обґрунтовані наступні положення: а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності; в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності.

Висновки до розділу 1

Негативні прояви поведінки дошкільників позначають негативізмами, що є наслідком помилок у вихованні, де не задовольняються необхідні потреби та бажання дитини й демонструють надмірну вимогливість і обмеження. Найбільш поширеною є пасивна форма негативізму, що полягає у повному ігноруванні правил поведінки, виведених дорослими і виявляється у недисциплінованості.

Недисциплінованість дитини старшого дошкільного віку розуміють як інтегральну негативну соціально-моральну рису, що виявляється в ігноруванні прийнятих норм поведінки у соціумі, що супроводжується неслухняністю, втручанням у свободу іншої людини, провокуванням однолітків на порушення норм розпорядку, лінощах і безглуздох вчинках. Недисциплінована поведінка – форма відхилення дій і вчинків старших дошкільників і є негативною соціально-моральною якістю дитини та проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки, ігноруванні дитиною вказівок, порад і прохань дорослих.

Недисциплінованість старших дошкільників є наслідком комплексного впливу соціальних, індивідуально-психологічних і педагогічних чинників, які перешкоджають опануванню соціальними нормами, правилами, цінностями та формуванню бажаної соціальної поведінки. Основним засобом, який сприяє формуванню соціальних норм і правил поведінки є сюжетно-рольові ігри, завдяки яким здобувається досвід соціальної поведінки, засвоюються правила.

Педагогічні умови використання гри у подоланні недисциплінованості старших дошкільників передбачають: активність дитини в процесі освоєння соціальних норм; гуманне ставлення суб'єктів освітнього процесу; створення сприятливої атмосфери у спільноті дітей. У ході опрацювання теоретичного розділу обґрунтовано такі педагогічні умови подолання недисциплінованості старших дошкільників: *стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної*

ігрової діяльності; взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності..

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПОДОЛАННЯ НЕДИСЦИПЛІНОНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. **Методика дослідження поведінкових проявів недисциплінованості старших дошкільників**

З метою експериментального дослідження недисциплінованості старших дошкільників і педагогічних умов її подолання засобами ігрової діяльності нами було проведено констатувальний експеримент. На початку ми сформулювали *основні завдання для реалізації висунутої мети дослідження:*

1. Уточнити компоненти, критерії і показники недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку та дібрати методи її дослідження.
2. Емпірично вивчити недисциплінованість старших дошкільників, виявивши та схарактеризувавши її рівні.
3. За результатами констатувального педагогічного експерименту розробити програму подолання недисциплінованості старших дошкільників засобами ігрової діяльності в умовах ЗДО.

Досягнення висунутих у емпіричній частині дослідницьких мети й завдань було конкретизовано нами у програмі констатувального експерименту, який здійснювався у межах трьох етапів: підготовчого, експериментального, аналізу результатів і розроблення програми подолання недисциплінованості.

Означені орієнтири емпіричної частини дослідження вимагали слідуванню операційним процедурам наукового підходу для отримання об'єктивних даних. Вони були представлені трьома частинами. Так, *підготовчий етап* передбачав розробку та пошук діагностичних методів, за

допомогою яких вивчалися прояви недисциплінованості дітей 5-6 років і педагогічні умови її подолання.

На основі узагальнення у першому розділі наукових відомостей щодо недисциплінованості старших дошкільників, уможливило уточнення основних складових (компонентів), критеріїв і показників досліджуваного явища.

В узагальненому вигляді результати проведеної нами у цьому контексті роботи розміщені у таблиці 2.1. Представлені у табл. 2.1 компоненти, критерії і показники недисциплінованості старших дошкільників і методи їх вивчення були основою для всієї емпіричної частини дослідження.

Таблиця 2.1.

Компоненти, критерії, показники і методи дослідження недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку у ігровій діяльності

Компоненти	Критерії	Показники	Емпіричні методи
Недостатній розвиток емоційно-вольової	Емоційно-ціннісний	перевага негативних емоцій і переживань з приводу своєї поведінки; неприйнятні способи прояву емоційних реакцій і почуттів; негативне ставлення до однолітків, до діяльності з ними; низька міра розвитку довільних дій; несхвалення моральних норм і правил поведінки; відсутні вміння прогнозування наслідків своєї поведінки;	Проективна методика <i>Сходінки</i> (модифікація Н. Пихтіної); додатковий: <i>спостереження</i> за особливостями поведінки під час виконання методики
Вузький кругозір	Когнітивний	обмежені знання про норми поведінки у спільноті дітей; не бачить різницю між позитивною та негативною поведінкою; недостатня міра обізнаності про правильність своєї поведінки щодо інших; розуміння наслідків власної негативної поведінки щодо себе й інших;	Бесіда <i>Дисциплінованість– недисциплінованість</i> (Н. Пихтіна)

Деструктивні взаємини у грі	Діяльнісний	ставлення до себе, до інших людей, до труднощів; вміння оцінити свою поведінку та поведінку інших; ставлення до критики людей, дітей; вміння володіти собою за незвичних обставин, прояви деструктивності у виявленні своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії з іншими.	<i>Спостереження за поведінкою дітей</i>
-----------------------------	-------------	--	--

Методику дослідження недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку утворено із таких емпіричних методів як: сходинки (модифікація методу зв Н. Пихтіною) і спостереження за особливостями виконання діагностичної процедури як додатковий метод, бесіди дисциплінованість–недисциплінованість (Н. Пихтіна), спостереження за поведінкою дітей. Проаналізуємо їх детальніше.

Так, до **емоційно-ціннісного** компоненту підібрано основний метод – проєктивна методика *Сходинки*, яка дозволяє зрозуміти ставлення вихованця до себе як до дисциплінованої–недисциплінованої дитини. Додатковим методом є *спостереження за емоційними проявами* під час виконання завдань методики, зокрема емоційними переживаннями.

Щодо **когнітивного компоненту** недисциплінованості підібрано метод бесіди, який розроблено Н. Пихтіною. Власне ця бесіда дозволяє з’ясувати уявлення вихованців старшої групи про норми дисциплінованості та основні проявів недисциплінованості–дисциплінованості у поведінці дорослих і дітей.

Щодо **поведінкового компоненту** основним методом є спостереження за поведінковими проявами дітей у взаєминах з ровесниками, у типових ситуаціях, за нестандартних обставин.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТУ НЕДИСЦИПЛІНОВАНОСТІ

У ході використання методики *Сходинки* ми з’ясовували особливості ставлення дошкільників до дотримання–порушення моральних правил і соціальних норм поведінки. Її основу складало дидактичне полотно із

зображенням звичайних сходинок. Сама процедура виконання передбачала повідомлення досліджуваному інструкції у атмосфері невимушеності та психологічного комфорту. Зокрема експериментатор просив старших дошкільників уявити, що вихователь звертається із проханням: на певний час залишатися спокійними, зосередженими на виконанні завдання, не галасувати, не заважати іншим поки він на деякий час залишить приміщення.

Далі наголошує, що у цій ситуації різні діти повели себе по-різному. Оціни себе, скориставшись конкретною сходинкою (дитині пропонується полотно із зображенням). Потрібно зважити: коли успішно впорався і відповідно поведився дисципліновано, можна поставити себе на вищу сходинку; натомість хто повівся дещо гірше – на одну з середніх сходинок; а ті, хто не зміг впоратися із проханням вихователя й при цьому відволікався сам і заважав одноліткам – на найнижчу.

Розкажи: на яку б сходинку ти розмістив (поставив) себе? На верхню чи на нижню? Поясни чому?». При цьому експериментатор висловлює прохання до кожного з учасників пригадати близько 5 ситуацій, у яких вони поводитися дисципліновано або недисципліновано. Отже процедура виконання методу відбувалася у чотири етапи: пояснення завдання досліджуваному; виконання дитиною самого завдання; з'ясування експериментатором вибору дитини; опрацювання результатів.

При оцінці результатів ми виходили з положення: за кожную сходинку надавали 1 бал. Так, 4–5 балів свідчили про високий ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано, 2–3 бали вказували на середній ступінь довіри до власної здатності поводитися дисципліновано; 0–1 балів вказували на низький ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано.

У якості додаткового методу дослідження емоційно-ціннісного компоненту недисциплінованості ми скористалися спостереженням, у якому основний акцент було зроблено на фіксації особливостей проявів емоцій під час виконання завдання: розгубленість, впевненість/невпевненість.

ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ НЕДИСЦИПЛІНОВАНOSTI

Вивчаючи означений компонент, ми намагалися з'ясувати уявлення дітей старшого дошкільного віку і їх розуміння сутності дисциплінованості–недисциплінованості людини, які є підґрунтям прояву цих ознак у поведінці дітей. Власне у змісті бесіди «Дисциплінованість – недисциплінованість» мали місце сім запитань відкритого характеру, що дозволило отримати ґрунтовні пояснення дітей з приводу сутності дисципліни, її значення у житті, ознак саме дисциплінованої людини, суті недисциплінованості та її ознак у людини, а також розуміння дітьми як саме недисциплінованість впливає на їх стосунки із ровесниками. При цьому одне із запитань вимагало від дитини осмислення основних шляхів виховання у себе дисциплінованості.

Сама процедура бесіди проводилася індивідуально з кожною дитиною у звичній для них обстановці. У процесі взаємодії була створена невимушена для співрозмовників обстановка, за умов якої дослідник нічого дитині пояснював, не уточнював. Проте залишав за собою можливість повторювати запитання. Всі надані досліджуваними відповіді фіксувалися у протоколі дослідження.

ВИЯВЛЕННЯ ПОВЕДІНКОВОГО КОМПОНЕНТУ НЕДИСЦИПЛІНОВАНOSTI

Вивчаючи означений компонент, з'ясували особливості поведінки старших дошкільників за параметрами недисциплінованості–дисциплінованості.

Таблиця 2.2.

Ситуації і показники недисциплінованої–дисциплінованої поведінки старших дошкільників

Ситуація спостереження	Особливості поведінки дітей (<i>параметри: розуміння норм, правил поведінки; способи прояву емоційних реакцій і почуттів; довільність дій; ставлення до себе, до інших людей, до діяльності</i>)
моральний конфлікт із однолітками	здатні зрозуміти суть конфлікту, сам вибір, намагаються зорієнтуватися у цих обставинах на дорослого; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час конфлікту, обирають дії; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим причини

	та можливість розв'язання конфлікту
програш у грі	здатні досягнути ігрову ситуацію і власний програш, намагаються визначитися у причинах і зорієнтуватися у цих обставинах на дорослого; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час гри, а також при програші обирають дії; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим причини та можливість їх усунення
зіткнення із труднощами в діяльності	здатні досягнути труднощі у спілкуванні, намагаються визначитися у причинах і зорієнтуватися у цих обставинах; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час спілкування, обирають дії; визнають прорахунки, визначають самі чи з дорослим причини виникнення труднощів і можливість їх усунення
вибір між грою і обов'язком	здатні досягнути різницю між грою й обов'язком, намагаються самі зробити вибір і зорієнтуватися у цих обставинах на дорослого; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час вибору, обирають дії; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим причини та можливість їх усунення

Зокрема у таблиці 2.2. представлено ситуації спостереження (моральний конфлікт із однолітками; програш у грі; зіткнення із труднощами; вибір між грою і обов'язком), а також параметри поведінки, за якими аналізували самі вчинки дітей: *розуміння норм, правил поведінки; способи прояву емоційних реакцій і почуттів; довільність дій; ставлення до себе, до інших людей, до діяльності.*

Також до складу методики дослідження були внесені ще два діагностичних методи, які сприяли вивчення особливостей виховного впливу дорослих на недисциплінованість старших дошкільників: анкети для вихователів і батьків. Розглянемо їх більш детально.

Зокрема анкета для вихователів складається із 10 запитань, серед яких 5 відкритих, 3 закритих і 2 прогностичних. Так, відкриті запитання стосувалися знань педагогів щодо сутності дисциплінованості–недисциплінованості,

методів і форм виховання дисциплінованості дошкільників та оптимальних шляхів корекції недисциплінованості вихованців. Окремим було питання щодо власної дисциплінованості–недисциплінованості вихователя, що доповнювалося одним із закритих запитань: вибору між обов'язком і задоволенням. Решта закритих питань передбачали: а) оцінку педагогами значення дисциплінованості у житті дітей і дорослих; б) фіксацію недисциплінованості–дисциплінованості за статевими ознаками. Прогностичні запитання передбачали розподіл (прогноз) щодо кількості дисциплінованих і недисциплінованих осіб у вибірці. За своїм характером анкета була анонімною, що сприяло отриманню більш об'єктивних результатів про особливості педагогічного впливу вихователів на виховання у старших дошкільників дисциплінованості й подоланні недисциплінованості.

Анкета для батьків містила у своєму змісті 9 відкритих і закритих запитань. Зокрема відкриті запитання стосувалися розуміння значення дисциплінованості для дітей старшого дошкільного віку, оцінки власних виховних впливів щодо виховання у свого сина чи доньки дисциплінованості, а також погляди на найбільш оптимальні методи виховання означеної риси у сімейному вихованні. Натомість у закритих запитаннях із заздалегідь підготовленими варіантами для відповідей передбачалося виявлення найбільш загальних уявлень батьків про: свою дисциплінованість і її ознаки; свою поведінку під час зіткнення із складнощами; оцінку власних дітей із позиції норм дисципліни; рівень дисциплінованості сина чи доньки; оцінку своїх виховних впливів на означену рису особистості дитини. За своїм характером анкета була анонімною, що сприяло отриманню більш об'єктивних результатів про особливості сімейного виховання досліджуваної властивості у старших дошкільників.

На емпіричному (експериментальному) етапі обрано експериментальну базу та укомплектовано вибірку досліджуваних. Наше дослідження проводилося у базовому закладі дошкільної освіти м. Ніжин ЗДО № 12 «Ромашка». Вибірка складалася із старших дошкільників, вихователів і батьків: 27 осіб –вихованці

старшої групи, а також 10 вихователів ЗДО, 27 батьків старших дошкільників. Загальна кількість досліджуваних – 64 особи.

Таким чином, власне емпірична частина дослідження відбувалася у поетапному форматі: підготовчому, експериментальному, аналізу результатів і розроблення програми подолання недисциплінованості. На початку емпіричне дослідження вимагало уточнення компонентів, критеріїв і показників недисциплінованості старших дошкільників, на основі яких було сформовано методику вивчення означеної особистісної якості. Зокрема основними методами діагностичної методики дослідження недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку стали: проєктивний метод «Сходинки» (модифікація Н. Пихтіної), бесіда «Дисциплінованість–недисциплінованість» (Н. Пихтіна), спостереження за поведінкою дітей у різних життєвих ситуаціях. Власне *третій етап –аналіз результатів дослідження* представлений у наступному параграфі.

2.2. Аналіз отриманих результатів у констатувальній частині експерименту

Розглянемо спочатку результати за емоційно-ціннісним критерієм недисциплінованості дошкільників. Загалом всі діти важко слухали інструкцію експериментатора, а потім із цікавістю розглядали сходинки. Після невеликої паузи вони вказували на сходинки, що їм у більшій мірі імпонували. Так, були зафіксовані всі три види самооцінки себе як дисциплінованої дитини, зокрема 25 % досліджуваних оцінюють себе як добре дисципліновану особистість, оскільки розмістили себе на 5 сходинці і, пояснивши це тим, що вони завжди добре себе поведуть, коли «їх про це просить вихователь», «виконую всі прохання вихователя або помічника вихователя», «не хочеться, щоб вихователь потім виказувала», «мене завжди хвалять за те, що сухняний». Отже, ця частина дитячої вибірки зорієнтована на вимоги дорослого (вихователя), розуміє їх зміст і вміє поводитися дисципліновано.

Натомість інша частина старших дошкільників вказала, що знаходяться на третій сходинці або другій, що вказує на те, що вони значно нижче оцінюють власні можливості дотримуватися правил і вимог до поведінки педагога. Так, для них характерними були пояснення на кшталт «хочеться поговорити (побалуватися) із друзями, коли вихователя немає», «намагаюся вести себе тихенько, але не завжди виходить», «не можу втриматися, щоб не побалуватися, хоча це не добре». Таких досліджуваних було виявлено 14, що становить 50 % вибірки. Вони, як бачимо, розуміють вимоги та правила поведінки, але не завжди здатні їх дотримуватися. З такою самооцінкою себе як дисциплінованої людини виявлено найбільшу кількість респондентів.

Ще 25 % учасників дослідження, розмістили себе на найнижчому щаблі, оскільки вважають, що вони не в змозі себе втримати, бо не завжди розуміють чого від них «хоче вихователь» або «важко зрозуміти як потрібно себе вести», «взагалі не розумію, чому має бути лише так, а не інакшу...». Також для цієї категорії були відповіді на зразок таких «тато (мама, вихователь) говорять, що я неслухняний», «дорослі кажуть, що я часто порушую дисципліну». Отже, ця категорія досліджуваних майже не розуміє поняття правила, їх сутність і тому, на нашу думку, оцінюють себе низькими оцінками як дисципліновану особу.

Отже, частіше за все діти за методом сходинки отримували оцінку 3 (згідно із ключем до обробки), ніж оцінку 5 чи 1 (максимальна й мінімальна оцінка). Отже, переважна частина вибірки оцінює свою здатність до дисциплінованості як посередню, загалом діти розуміють правила й норми поведінки, але не завжди вдається їй дотримуватися.

Для зручності аналізу нами було здійснено представлення результатів у формі діаграми. У графічній формі емоційно-ціннісний показник вибірки старших дошкільників представлено на рис. 1.

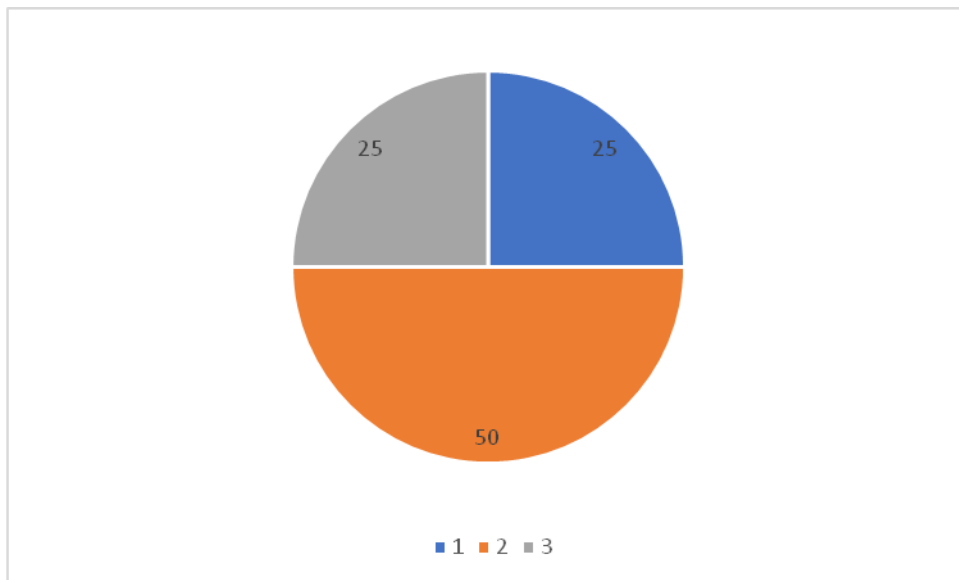

Рис. 1. Емоційно-ціннісний компонент дисциплінованості.

На рис. 1 світло-коричневим кольором позначена частина старших дошкільників (50 %), які оцінюють свою здатність до дотримання дисципліни як здатність середнього рівня з оцінкою 3. Сірим і синім кольорами позначено групи дітей старшого дошкільного віку відповідно із низькою (25 %) і високою (25 %) оцінками своєї здатності щодо дотримання дисципліни, норм поведінки.

Проаналізуємо отримані результати за когнітивним компонентом дисциплінованості, зокрема бесіди у якій було з'ясовано особливості знань і уявлень старших дошкільників про досліджувану рису. Так, аналізуючи отримані відповіді досліджуваних на запитання перше, яке стосувалося розуміння дітьми суті дисциплінованості, було зроблено висновок, що близько 40 % респондентів вказує, що в основі досліджуваного явища покладено правила та норми поведінки (типова відповідь дітей – правила поведінки). Інша частина, а це 30 % вибірки старших дошкільників, пояснює дисциплінованість як гарну поведінку («мама або тато в захваті від такої поведінки»). Іншими словами, тут дисциплінованість ототожнюється дітьми з бажаною поведінкою, тобто такою, яку від них очікує найближче оточення. Натомість решта 30 % респондентів не змогли чітко вказати, що є являє собою дисциплінованість. Типовими були відповіді на кшталт «не знаю...; треба поміркувати...; запитаю вдома у мами...». Отже, для переважної частини досліджуваних

дисциплінованість є очікуваною поведінкою для дорослих або поведінка, в основі якої закладені норми й правила.

Цікавими були пояснення дітей з приводу важливості дисциплінованої поведінки. Проте тут у відповідях вибірка поділилася на дві частини. Так, перша з них безпосередньо заявили, що «... для того, щоб бути слухняним», «... щоб батьки/ вихователька хвалили (-а)». таких досліджуваних було близько 40 %. Ще 60 % опитаних зазначили, що дисциплінована поведінка є ознакою вихованості людини. Зокрема вони при цьому надавали наступні відповіді: «щоб бути морально вихованим», «бути організованим», «щоб бути добрим», «щоб гарно зі всіма ладити». Як на нашу думку саме ці досліджувані більшою мірою розуміють значенні у житті дисциплінованості: дотримання норм і правил поведінки сприяє нормальним стосункам з однолітками, адже ти вихована й культурна людина.

Подібний розподіл вибірки спостерігаємо і під час аналізу дитячих відповідей на запитання, які стосуються ознак дисциплінованою людини (рис її характеру). Так, 40 % опитаних ототожнюють таку людину через вміння слухатися дорослих, правильно себе поводити, не порушувати встановлені правила, не галасувати тощо. Проте 60 % старших дошкільників звернули увагу на те, що дисциплінована людина є вихованою, моральною, ввічливою, культурною, спокійною. Іншими словами, ця категорія дітей насамперед цінують якості дисциплінованої людини, а інші – вміння, які дозволяють пристосуватися.

Вартує уваги, що схожі тенденції збереглися у поясненнях дітьми старшого дошкільного віку суті недисциплінованості. Зокрема 45 % опитаних вказували на те, що основним критерієм є погана поведінка (інколи вживали терміни, які доповнювали їхні уявлення, зокрема криклива, гамірна, неспокійна); «... це поведінка, коли хизується перед старшими». Решта досліджуваних акцентувала увагу на тому, що недисциплінованість – це «неслухняність, роздратованість, конфліктність», вказуючи на особистісні властивості.

Цікавими також виявилися відповіді дітей старшого дошкільного віку на запитання, що стосується впливу недисциплінованості на стосунки з друзями, дорослими. Загалом тут вибірка знов розділилася на три частини. Зокрема перша категорія дітей наголосила на тому, що не знає як саме впливає на стосунки відсутність дисципліни. Інша ж категорія опитаних схилилася до того, що стає всім від цього весело, тобто вони вважають що недисциплінованість – це загалом позитивний вплив на стосунки. Натомість решта досліджуваних вважають, що – недисциплінованість погано впливає на взаємини з іншими людьми. Вони пояснювали це так: недисциплінована людина «заважає іншим», «конфліктує», «завжди галасує» тощо. Отже, лише третя частина вибірки правильно розуміє вплив недисциплінованості на стосунки, а дві треті досліджуваних напроти, майже не усвідомлюють негативного впливу.

Саме ці тенденції яскраво стали помітні у ході аналізу відповідей дітей на запитання, що стосується ознак недисциплінованої людини. Зокрема близько третини досліджуваних (35 %) взагалі не можуть пояснити як саме впізнати недисципліновану людину (відповіді, як правило, «не знаю», «не можу сказати» або взагалі дитина мовчала й не надала ніякої відповіді). Ще одна частина нашої вибірки зазначила, що недисциплінована людини поводить себе не зовсім правильно, тобто адекватно. Так, значна частина відповідей (40 %) була такою: «... така людина кричить», «... постійно нервує, плаче», «говорить погані слова», «з нею завжди виникають непорозуміння». Нарешті третя категорія (25 %) дітей старшого дошкільного віку у своїх відповідях підкреслила, що означені люди: «невиховані, конфліктні, неслухняні», «з ними завжди тяжко дорослим», «з ними важко гратися». Отже, лише четверта частина опитаних чітко пояснила, що недисциплінована людина – це людина, яка невихована й не розуміє як себе потрібно поводити з іншими людьми, щоб не заважати.

Здійснивши аналіз дитячих відповідей на останнє, сьоме запитання бесіди, ми з'ясували, що власне 25 % опитаних вважають: щоб бути у майбутньому дисциплінованою людиною «... потрібно виховувати у собі моральні якості», «...та знати правила поведження серед людей»,

«орієнтуватися на батьків/ вихователя». 40 % досліджуваних взагалі відповіли, що не знають, що необхідно робити, як себе поводити для того, щоб у майбутньому стати дисциплінованою особою. Третя група відповіла надто примітивно: ... треба слухатися дорослих (батьків, вихователя бабусю чи дідуся) і бути слухняним.

Загалом, проаналізувавши результати бесіди зі старшими дошкільниками й узагальнивши відповіді дітей, ми дійшли висновку, що 25 % досліджуваних розуміють сутність дисциплінованості та її значення у житті людини, знають і усвідомлюють її ознаки у вихованих осіб, можуть відрізнити недисципліновану людину від дисциплінованої, впевнені у тому, що потрібно знати норми і правила поведінки серед людей і виховувати в собі моральні якості, щоб у майбутньому стати дисциплінованою людиною.

Натомість 50 % досліджених нашої вибірки звертають увагу лише на зовнішні прояви поведінки, не завжди розуміють, що вони мають бути підпорядковані певним нормам і правилам, здатні відрізнити погану поведінку від гарної, вважають, що в усьому потрібно слухатися дорослих, щоб у майбутньому стати дисциплінованою людиною, проте відчують складності із ознаками досліджуваного явища, не до кінця усвідомлюють його значення у житті й спілкуванні з іншими дітьми, дорослими.

Решта 25 % не усвідомлюють сутність досліджуваних явищ, не розрізняють недисциплінованість особистості від її дисциплінованості, не можуть чітко вказати на ознаки людей, не знають як у майбутньому стати дисциплінованою людиною.

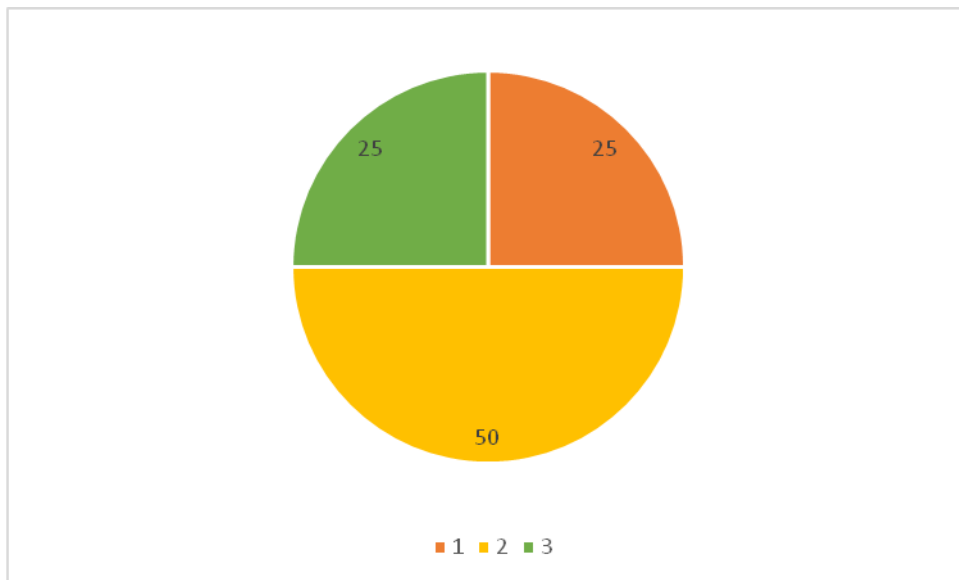

Рис. 2. Знання й уявлення дітей про дисциплінованість – недисциплінованість

Загалом рівень знань дітей про дисциплінованість – недисциплінованість ми представили у вигляді діаграми. Зокрема найбільша на рис. 2 жовта частина діаграми позначає частину старших дошкільників (50 %), які недостатньо добре усвідомлюють сутність дисциплінованості й ознаки людини, яка їй відповідає. Зеленим і коричневим кольорами позначено групи дітей старшого дошкільного віку відповідно із низьким усвідомленням (нерозуміння) дисциплінованості (25 %) і високим рівнем розуміння дисциплінованості та її ознак у людини (25 %), а також розумінням її значення у житті й осмисленням шляхів її виховання у себе.

Розглянемо тепер поведінковий компонент недисциплінованості. Як вже зазначалося, основним методом дослідження тут було спостереження за дитячою поведінкою у різних життєвих ситуаціях. Проаналізувавши особливості поведінки дитиною у ситуації морального конфлікту, з'ясували, що значна частина досліджуваних (77 %) за незначної допомоги дорослих з'ясовує суть і причини конфлікту та намагається його розв'язати інколи сама, але здебільшого за умови невеликої допомоги.

Натомість 23 % дітей старшого дошкільного віку не в змозі самостійно визначити сутність конфлікту та лише з дорослими може зорієнтуватися на норми й правила, щоб його розв'язати.

Подібним чином поводять себе досліджувані й в умовах ігрової діяльності. Так, дітей які б самостійно зрозуміли причини програшу та самостійно орієнтувалися при цьому на правила у ході спостереження не виявлено. Проте переважна частина вибірки може надати пояснення своєї поразки після аналізу правил і своєї поведінки за умови надання невеликої допомоги дорослим, але інколи дошкільник робить все це самостійно. Таких досліджуваних виявилось 73 %. Решта досліджуваних 23 % лише після детального аналізу з дорослим правил гри здатна пояснити причини своєї поразки або чому не дотрималася правил у ігровій діяльності.

Дещо по-іншому дитина реагує на труднощі у своїй поведінці при спілкуванні з однолітками. Так, 11 % старших дошкільників розуміють чому виникли труднощі, самостійно орієнтуються при цьому на правила взаємодії; використовують адекватні пояснення і способи прояву емоцій і почуттів під час досягнення/недосягнення мети у спілкуванні; визнають власні прорахунки, аргументують їх своєю неухважністю чи невмінням взаємодіяти. 33 % старших дошкільників переважно самі або з невеликою допомогою розуміють причини труднощів у спілкуванні, з допомогою дорослого можуть звернутися із правилами спільної діяльності, взаємодії; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час досягнення або недосягнення поставленої мети у взаємодії; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим їх причини та можливості усунення. Проте найбільша частина досліджуваних (56 %) не розуміють чому не досягли мети у спілкуванні, лише з дорослим можуть зорієнтуватися на правила та вимоги спільної діяльності; використовують лише під наглядом адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час взаємодії; не можуть спокійно переносити свої невміння досягнути мети, не визнають своїх прорахунків; не розуміють їх причин.

Цікавими виявилися результати спостереження у ситуаціях, коли потрібно було обрати між грою й обов'язком. Так, 22 % дошкільників розуміють чому потрібно робити вибір між грою і обов'язком, самостійно орієнтуються при цьому на мету та правила діяльності; використовують

адекватні пояснення і способи прояву емоцій і почуттів під час вибору гри чи необхідної діяльності (справи); визнають власні помилки, аргументують їх своєю неуважністю або відсутністю досвіду. Вдвічі більше дітей старшого дошкільного віку 44 % переважно самі або з невеликою допомогою можуть зрозуміти необхідність вибору між грою і обов'язком, намагаються зорієнтуватися у цій ситуації на дорослого; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час вибору; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим причини та можливість їх усунення. Решта дітей (32 %) не можуть самостійно діяти у ситуації вибору й при цьому демонструють негативну поведінку.

В цілому узагальнивши дані спостереження з'ясували, що 10 % старших дошкільників виявляють у своїй поведінці розуміння норм і правил взаємодії і виконання діяльності, самостійно орієнтуються на вимоги дорослого у діяльності; використовують адекватні пояснення і способи прояву своїх емоцій і почуттів у ході діяльності, спілкування, конфлікту, ситуації вибору (справи); визнають власні помилки, аргументують їх своєю неуважністю або відсутністю досвіду.

Найбільша частина дошкільників нашої вибірки 55 % переважно самі або з невеликою допомогою можуть зрозуміти суть конфлікту, ігрову ситуацію, спілкування, ситуацію вибору, намагаються зорієнтуватися у цих обставинах на дорослого; використовують адекватні способи прояву емоцій і почуттів під час конфлікту, гри, спілкування, вибору дій; визнають свої прорахунки, аргументують самі або з дорослим причини та можливість їх усунення.

Нажаль 35 % старших дошкільників не розуміють суті конфлікту, ігрових завдань, завдань діяльності, взаємодії, лише з дорослим можуть зорієнтуватися на норми та правила; використовує лише під наглядом адекватні способи прояву емоцій і почуттів у конфлікті, грі, взаємодії з однолітками; не можуть спокійно й адекватно переносити програш, вибір, не визнають при цьому прорахунків; не розуміють їх причин виникнення негараздів, труднощів.

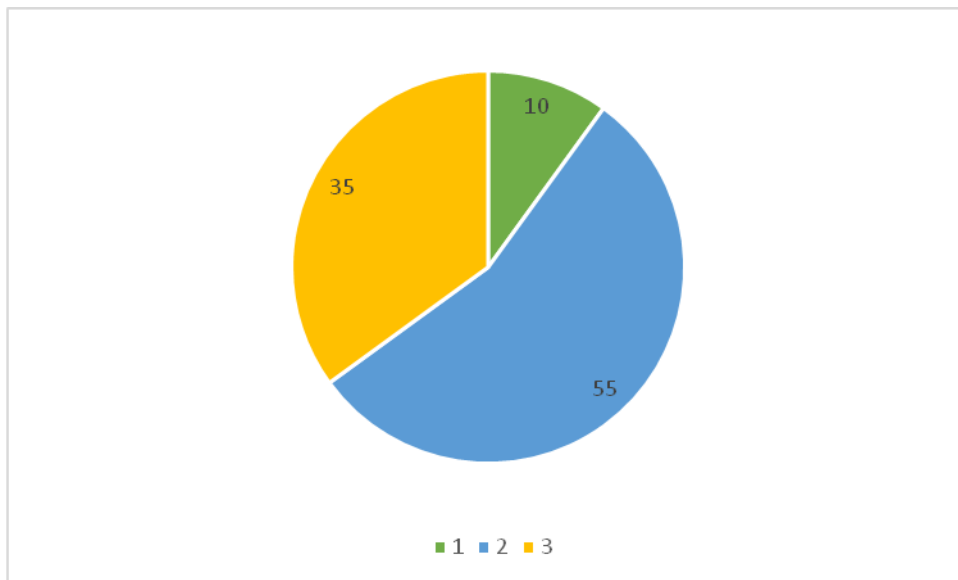

Рис. 3. Особливості дотримання норм і правил поведінки старшими дошкільниками у різних життєвих ситуаціях

На рис.3 представлені у наочній формі означені вище групи дітей, які були виявлені на основі спостереження. Отже, найменша група старших дошкільників – діти, які переважно самі дотримуються норм і правил у поведінці й лише за потребою звертаються за допомогою до дорослого (синій колір діаграми).

Значно більшою частина є досліджувані (55 %), які у більшості випадків самі або з невеликою допомогою дорослого здатні зрозуміти недотримання яких норм та правил зумовило виникнення негараздів у різних життєвих ситуаціях і шукають способи їх подолання.

Разом із тим, заслуговує на увагу категорія дітей старшого дошкільного віку, які не розуміють норм і правил поведінки й без зовнішнього контролю не можуть адекватно себе поводити та виявляти конструктивні способи подолання обставин, у яких опинилися (35 %).

Отже, отримані результати за всіма компонентами досліджуваного явища уможливили здійснення розподіл старших дошкільників за рівнями прояву у них недисциплінованості. Відповідні дані були занесені у таблицю 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл старших дошкільників за рівнями прояву недисциплінованості

Рівні прояву	Характеристика поведінки старших дошкільників	Відсотки (20 %)
низький	<p>в цілому мають адекватні прояви емоційних реакцій і почуттів; іноді помітні незначні негативні емоції щодо своєї поведінки; загалом мають позитивне ставлення до однолітків й до діяльності з ними; достатня міра розвитку довільних дій; схвалення моральних норм і правил поведінки; наявні вміння прогнозування наслідків своїх дій; загалом мають достатні знання про норми поведінки у спільноті дітей; помічають різницю між позитивною і негативною поведінкою; обізнані про кращі сторони своєї поведінки щодо інших; розуміють наслідки власної негативно поведінки щодо себе й інших; оптимістично ставляться до себе, до інших, до труднощів; вміють оцінити свою поведінку та поведінку інших; нормально ставляться до критики людей, дітей; вміють володіти собою за незвичних обставин, демонструють дуже рідко прояви деструктивності у виявленні своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії з іншими.</p>	20
середній	<p>іноді помітно переважають негативні емоції і переживання щодо своєї поведінки; у окремих випадках виявляють неприйнятні способи прояву емоційних реакцій і почуттів; в цілому позитивне проте має місце і негативне ставлення до однолітків, до діяльності з ними; недостатня міра розвиненості довільних дій; загалом розуміють моральні норми та правила, проте не завжди їх схвалюють і не завжди можуть самостійно спрогнозувати наслідки своєї поведінки; мають місце недоліки у знаннях про норми поведінки у спільноті дітей; не завжди самостійно помічають різницю між позитивною і негативною поведінкою; іноді вагаються у правильності своїх дій і їх наслідків щодо себе й інших; загалом позитивне ставлення до себе, до інших людей, до труднощів; іноді потребують допомоги в оцінці своєї поведінки та поведінки інших; не завжди об'єктивно ставляться до критики людей, дітей; не завжди вдається проявити вміння володіти собою за незвичних обставин, а натомість проявляють деструктивність своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії з іншими.</p>	52
високий	<p>в цілому переважають негативні емоції з приводу своєї поведінки; здебільшого виявляють неприйнятні способи прояву емоційних реакцій і почуттів; негативно ставляться до однолітків, до діяльності з ними; низька міра розвитку довільних дій; несхвалюють моральні норми та правила поведінки; не вміють прогнозувати наслідки своєї поведінки; знання про норми поведінки у спільноті дітей значно обмежені; самостійно не бачать різницю між позитивною і негативною поведінкою; недостатня міра обізнаності про правильність своєї поведінки щодо інших; не розуміють самостійно наслідки власної негативно поведінки щодо себе й інших; ставлення до себе, до інших людей, до труднощів суперечливе, негативне; самостійно не можуть оцінити свою поведінку та поведінку інших; ставлення до критики людей, дітей; вміння володіти собою за незвичних обставин не розвинені, мають місце часті прояви деструктивності у виявленні своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії з іншими.</p>	35

Отже, у ході проведення емпіричного дослідження недисциплінованості старших дошкільників ми виявили, що існують діти з різними рівнями означеної якості: низьким, середнім, високим. За результатами дослідження виявили, що 87 % дітей старшого дошкільного віку мають проблеми з дотриманням норм і правил соціальної поведінки, що потребує певних цілеспрямованих дій щодо подолання їх недисциплінованості.

Проте спершу проаналізуємо особливості виховного впливу дорослих (батьків, вихователів) щодо ефективності їх дій формування дисциплінованості дітей старшого дошкільного віку. Розглянемо результати анкетування педагогів ЗДО. так, перше питання анкети стосувалося уявлень педагогів щодо сутності дисциплінованості. Зокрема 40 % респондентів вважають, що досліджувана риса не що інше, як правила й норми поведінки в ЗДО, які має знати й дотримуватися дошкільник. Ще 40 % опитаних вважає, що дисциплінованість – свого роду навичка поведінки у зовнішньому середовищі, при цьому «вона є динамічною і може бути скоригована, коли потребує ситуація». Тобто дитина має поводити себе згідно норм поведінки й обов'язків установи, у якій перебуває. Натомість 20 % педагогів вважають, що це риса, яка є наслідком цілеспрямованого впливу дорослих на дитину, результатом якого є усвідомлене ставлення дошкільника до норм і цінностей, а також і дотримання певної поведінки, вчинків. На нашу думку, саме таке розуміння дисциплінованості є найбільш повним.

Разом із тим, варто відмітити, що переважна частина вихователів (80 %) вважає досліджувану нами властивість такою, що знаходиться над іншими особистісними якостями. Ще 20 % респондентів підкреслили той факт, що сама дисциплінованість не може бути самоціллю, хоча і є важливою для життя, але без виховання інших рис особистості вона нічого не вартує. Також цікавими виявилися відповіді вихователів на запитання щодо кількості дисциплінованих дошкільників у старших групах. У середньому значенні коефіцієнт 20 %. З огляду на отримані нами результати емпіричного дослідження дещо перевищує

наші дані (13 %). Подібні тенденції мають місце і у кількості недисциплінованих: 80 % за даними педагогів і 87 % згідно результатів дослідження.

Також вихователі висловилися й з приводу сутності недисциплінованості як особистісної властивості. Так, всі без винятку респонденти вважають, що суть цієї ознаки це порушення норм і правил поведінки у ЗДО. При цьому вони скористалися такими тезами, як «порушення норм поведінки дитини», «погана поведінка дитини у дитсадку», «відмова дитини виконувати вказівки дорослого», «невміння керувати поведінкою у дитсадку». Отже вихователі пов'язують всі прояви недисциплінованості дітей лише із ЗДО, перебування в інших місцях не береться до уваги. Знову, на нашу думку, більший аспект стосується зовнішніх проявів, осторонь лишаються внутрішнє нерозуміння або несприйняття норм і правил поведінки. Разом із тим кількість недисциплінованих дошкільників по групах близько 75 % (за емпіричними результатами 87 %).

При цьому вихователі ЗДО висловили переконання, що серед дітей старшого дошкільного віку недисциплінованих більше хлопчаків (80 %) і 20 % дівчат. Отже, за гендерними ознаками недисциплінованих хлопців більше.

Дещо формально респонденти надали відповіді щодо методів, якими вони користуються у вихованні. Зокрема серед них педагоги вказали на бесіди, пояснення, розповіді різного морального змісту, доручення, читання творів художньої літератури, прохання, вказівки. При цьому означені методи дорослі прокоментували наступним висловлюванням «всі, що сприяють дотриманню режиму, системності та, порядку, організованості дитиною». Також педагоги схиляються до методу, який дозволяє дітям міркувати, мислення – аналіз життєвих ситуацій. Одночасно нами відмічено, що лише 20 % вказали на гру, як метод виховання дисциплінованості старших дошкільників.

Щодо форм організації роботи щодо формування дисциплінованості чи подолання недисциплінованості дітей вихователі більшою мірою схиляються до індивідуальної бесіди, оскільки вони вважають, що так у них є «більше

можливостей пояснити дитині». Натомість 20 % респондентів вважає, що більш кращою формою є дидактичні ігри (групові), оскільки вони організують дітей, ніби ненавмисно змушують дотримуватися правил. Отже, загалом невелика кількість визнає, що гра як форма організації і метод є важливими для подолання недисциплінованості у дошкільників.

Також важливим є момент, що всі без винятку респонденти вважають себе дисциплінованими людьми, 80 % яких здатні у ситуації вибору зробити вибір на користь обов'язку, ніж задоволення.

Отже, вихователі ЗДО ототожнюють дисциплінованість як певну звичку старших дошкільників діяти згідно правил поведінки в ЗДО, проте переважна більшість із них вважає дисциплінованість рисою, яка вимагає більш пристальної уваги у формуванні, ніж інші. Разом з тим, педагоги визнають пріоритетними індивідуальні форми й методи роботи у вихованні дошкільників, зокрема їх дисциплінованості. Згідно їх поглядів у групі старших дошкільників є перевага дітей, які є недисциплінованими (у кількісному плані), при чому значно більше хлопчиків, ніж дівчаток. Одночасно лише 20 % вихователів вважають, що дитячу гру доцільно використовувати для виховання дисциплінованості або корекції недисциплінованості дошкільників. Згідно отриманих результатів, вихователям властивий більш механістичний підхід до розуміння дисциплінованості–недисциплінованості: для них це звичка дітей діяти за правилами у ЗДО, але при цьому вони лишають осторонь свідомий характер дій і вчинків. Тому, вихователям варто систематизувати знання щодо сутності дисциплінованості та методів її виховання, а також ролі ігрової діяльності дітей у подоланні дитячої недисциплінованості у дошкільному віці. Загалом, вважаємо, що педагоги недостатньо уваги приділяють подоланню проявів недисциплінованості старших дошкільників.

Проаналізуємо тепер результати письмового опитування батьків старших дошкільників, які приймали участь у експерименті. Так, спершу нас цікавило, якою саме людиною вважають себе батьки, з огляду на свою дисциплінованість. Зокрема, 50 % респондентів вважають себе

дисциплінованими час від часу, ще 30 % – завжди дисциплінованими, не дуже дисциплінованими себе вважають 20 % дорослих. При цьому понад половина опитаних вважає, що як риса людини дисциплінованість не важливіша за інші якості (56 %), натомість 44 % – надто важливою, якій мають підпорядковуватися інші якості. Загалом, батьки знають і розмірковують правильно щодо самої сутності досліджуваної якості.

Також несподіваним для нас виявилось розуміння всіма батьками значення дисциплінованості для дошкільників. Так, всі опитані підкреслили її важливість у адаптації дітей до умов життя, до організації їх поведінки, до засвоєння правил спілкування і спільної діяльності. У окремих анкетах саме із означеною якістю батьки пов'язували якість навчання, звикання до режиму, формуванням характеру дітей. Отже, батьки чудово розуміють якого значення має для їх сина чи доньки сформована у дошкільному віці дисциплінованість.

У наступному пункті анкети ми прагнули дізнатися якої саме стратегії з дітьми дотримуються батьки, виховуючи дисциплінованість. Зокрема 37 % дорослих у момент зіткнення дитини з труднощами нагадує, що вона вже багато знає і вміє, а тому зможе знайти необхідний спосіб. Натомість 31 % надає готову відповідь (рішення) своїй дитині. Ще 16 % демонструє, як саме потрібно діяти (ця стратегія є близькою до попередньої, але більш дієва, оскільки тут дорослі є зразком до наслідування). Решта 16 % намагаються сприяти діям дитини навідними запитаннями. В цілому можна відмітити, що більшість батьків не лишають свою дитину допомоги, при цьому 84 % обрали достатньо дієві тактики у вихованні дисциплінованості сина чи доньки.

При цьому на пропозицію оцінити свою дитину як дисципліновану або недисципліновану, значна частина вибірки дорослих зазначила, що їх дитина є дисциплінованою періодично у типових і знайомих для неї ситуаціях (81 %). При цьому решта (19 %) респондентів зазначили, що у більшості випадків їх син або донька недисциплінована. Отже, батьки визнають, що означена якість не є сталою, вже сформованою. При цьому вони вважають, що дисциплінованість їх дітей безпосередньо залежить від досвіду, отриманого у сім'ї (81 %).

Натомість 19 % все ж вважає, що сформованість означеної риси залежить від віку.

Також переважна частина батьків чудово усвідомлюють, що власне вони (62 %) негативно впливають на формування у їх дітей досліджуваної риси, а 31 % впевнені у тому, що вони лише мають позитивний вплив на своїх дітей у вихованні в них дисциплінованості. Лишень 7 % опитаних вважають, що все ж частіше вони негативно впливають. У цьому контексті варто було б пояснити дорослим, які їх дії сприяли б позитивному впливу на їх сина чи доньку.

Відповідаючи на наступне запитання, думки батьків поділилися навпіл. Одні з них вважають, що вони достатньо приділяють уваги вихованню якості у дітей (50 %), а інша половина вагається, оскільки не знає як саме потрібно діяти, щоб їх ні впливи були ефективними. У цьому плані доречно було б ознайомити дорослих із впливом на вольову сферу дитячих ігор (сюжетно-рольових, ігор із правилами, творчих тощо). При цьому дорослі так аргументували свої дії «ак, достатньо, бо на мій погляд дитина моя вміє поводитися дисципліновано в різних закладах і я можу з легкістю донести до неї чому краще робити так, а не інакше і вона мене розуміє». Аргумент з іншого боку характеризує наступний вислів: «Думаю що ні, бо завжди не вистачає часу, щоб більше уваги приділити дитині».

На наш погляд найбільш проблемне місце у сімейному вихованні є питання методів виховання. Так, у більшості випадків батьки послуговуються бесідою морального змісту, поясненням, власним прикладом, розповідями. Також дуже розповсюдженим методом виявився метод обмеження користування сучасними гаджетами (на думку батьків це привчає дітей до дисципліни). Проте вони практично не використовують читання творів художньої літератури, різних видів ігрової діяльності й ігрові завдання, що мають значно більший потенціал у вихованні означеної особистісної риси старшого дошкільника.

Отже, батьки старший дошкільників, які брали участь у дослідженні, чітко розуміють важливість дисциплінованості для дітей дошкільного віку,

поєднуючи її із адаптацією до соціуму, до вимог і правил поведінки у суспільстві. При цьому дорослі вважають, що її виховувати потрібно поряд із іншими особистісними рисами. Разом із тим, батьки зазначили, що їх син чи донька, на їх думку, у більшій мірі є дисциплінованими у звичних обставинах і недисциплінованими у нестандартних. Також більшість батьків активно намагаються прищеплювати своїм дітям дисциплінованість, проте вони не в змозі для себе чітко зрозуміти чи достатніми є їх дії. Серед методів, якими користуються батьки відсутніми є гра: жоден із видів ігрової діяльності батьки не використовують для виховання у дітей дисциплінованості або з метою подолання недисциплінованості. Натомість вони найбільш часто послуговуються індивідуальними бесідами з своїми дітьми, аналізом життєвих ситуацій.

Таким чином, у процесі проведення констатувальної частини дослідження, нами було досягнуто поставлених завдань. Зокрема на основі укомплектованої методики дослідження нами були з'ясовані рівні прояву недисциплінованості старших дошкільників і визначені їх характеристики. Зокрема зафіксовано, що найнижчий прояв недисциплінованості властивий лише п'ятій частині досліджуваних дітей, середній – найбільшій частині вибірки досліджуваних, високий – близько третини старших дошкільників.

У процесі анкетування було також з'ясовано, що дорослі визнають значення означеної риси у дошкільному дитинстві, однак у недостатньо ефективно впливають на її формування. У ході аналізу результатів дослідження нами було зафіксовано, що батьки і вихователі недостатньо збагачують уявлення дітей про суть і значення у їх житті дисциплінованості. Разом із тим помітно, що дорослі, як педагоги, так і батьки недостатньо використовують для подолання недисциплінованості ігрову діяльність дітей, яка, на нашу думку, має значний виховний потенціал у цьому віці щодо формування норм і правил поведінки у соціумі, а також недостатньо взаємодіють у цьому питанні між собою.

2.3. Рекомендована система роботи з використання ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників

Реалізувавши констатувальний експеримент нами було зафіксовано, що значна частина дітей (80 %) мають достатньо вагомі прояви недисциплінованості у своїй поведінці. Одночасно, з'ясувавши особливості виховних впливів батьків і педагогів на досліджувану особистісну рису дитини дійшли висновку, що їх зусилля не зовсім є ефективними. На нашу думку, основні причини такого становища полягають у обмеженості знань і уявлень дітей про норми і правила поведінки, зокрема ігрової (правила гри, взаємодії), недостатнє використання дорослими ігрової діяльності щодо формування у дітей дисциплінованості та подолання недисциплінованості, а також недостатня взаємодія між батьками та вихователями ЗДО у плані дій щодо подолання недисциплінованості старших дошкільників. Узагальнивши отримані дані від дітей старшого дошкільного віку із наданими відомостями батьків і вихователів, визначилися, що необхідно розробити систему роботи (програму) щодо подолання недисциплінованості дошкільників, які відвідують у закладі старшу групу.

Отже, основна **мета програми** полягає у подоланні недисциплінованості старших дошкільників засобами ігрової діяльності. Для забезпечення наукового підходу під час впорядкування означеної системи роботи з дітьми старшого дошкільного віку засобами нами були сформульовані принципи та педагогічні умови, що становили підґрунтя цілеспрямованого впливу на профілактику недисциплінованості. Основними принципами нашої програми були особистісно орієнтований і діяльнісний підхід. Означені підходи є достатньо актуальними на даному етапі розвитку дошкільної освіти в Україні.

Так, особистісно орієнтований підхід наразі є одним із фундаментальних у плані організації освітнього процесу ЗДО й декларується у змісті Держаного стандарту дошкільної освіти (Нова редакція, 20201) [БК]. Означений підхід є, насамперед, суб'єктивно спрямованим на особистість дитини. Так, згідно з його

концептуальними положеннями, у дітей формуються не лише загальна та спеціальні компетентності, але й відбувається формування особистості. У межах означеного підходу основний акцент уваги – потреби й інтереси дитини, досвід. Так, за твердженням теоретиків особистісно орієнтованого підходу, вихователь має моделювати освітній процесі ставити його мету, лише на основі врахування міри обізнаності вихованця, рівня його практичних вмінь, своєрідності складу розуму, темпераменту та характеру, що загалом передбачає, що все (методи, форми, прийоми і їх зміст) є максимально наближеним до цілей особистісного зростання [], а також вадливу роль тут відіграє активність самої дитини [].

Із особистісно орієнтованим гармонійно поєднується і діяльнісний підхід. У його змісті підкреслюється, що діяльність є головним чинником формування особистості в цілому й окремих її властивостей зокрема []. Важливою складовою у контексті цього підходу є концепція провідної діяльності. Саме ця складова є визначальним чинником, тобто визначає специфіку діяльнісного підходу, у певному віковому періоді. Тобто у дослідженні, основна увага спрямована на ігрову діяльність дітей старшого дошкільного віку і її потенціал щодо подолання недисциплінованості. Одними з важливих її ознак є те, що власне ця діяльність не лише мотивується дітьми, але тим, що дошкільники можуть самостійно ставити цілі цієї діяльності. Водночас у дошкільній освіті існує концепція педагогічного керівництва дитячою, що дозволяє дорослому, вихователю зокрема, корегувати або пропонувати цілі гри для дітей [].

Разом із тим, у грі дитина моделює свої стосунки з однолітками, тим самим засвоюючи моральні норми та правила поведінки. За твердженням сучасних дослідників [] у контексті ігрової діяльності й відбувається орієнтування дітей у сенсі (мотивах, призначенні) людських дій і вчинків, поведінки, що сприяє в цілому формуванню прагнення дошкільників вести себе так, щоб їх дії, поведінка були оцінені дорослими як позитивні. Саме у процесі гри має місце засвоєння цінностей, норм і правил стосунків людей. Власне ці положення мають вагоме значення у контексті нашого дослідження.

Зважаючи на поставлену у роботі мету, результати емпіричної частини, а також означені принципи програми формування, нами були сформульовані педагогічні умови, забезпечення яких і сприятиме ефективності виховних дій у подоланні недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку. Зокрема нами були сформульовані й обґрунтовані наступні положення: **а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності;** **б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності;** **в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності.**

Загалом педагогічні умови конкретизують основні принципи та мету програми подолання недисциплінованості старших дошкільників. Відповідно, педагогічні умови у нашому дослідженні будемо розглядати як штучно насичене середовище розвитку дітей старшого дошкільного віку, призначене для набуття досвіду соціальної поведінки та свідомого ставлення до правил поведінки вихованців у спільноті однолітків, осмислення ними ролі дисциплінованості як важливої особистісної риси чому сприятимуть спільні зусилля батьків дітей і вихователів ЗДО.

Обираючи означені вище педагогічні умови до нашої програми подолання недисциплінованості старших дошкільників, ми розуміли, що кожній із них мають відповідати дібрані компоненти, що забезпечить їх дотримання а, отже, й ефективність самої системи роботи. Саме тому обрані компоненти виховного впливу представлені відповідно кожній із визначених педагогічних умов.

Розглянемо компоненти програми подолання недисциплінованості за першою педагогічною умовою – **стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності.** Першим її компонентом є п'ять бесід із дітьми старшого дошкільного віку, які стосуються правил ігрової діяльності. Для забезпечення зв'язку між соціальними нормами і правилами й правилами гри було проведено *Бесіду 1 «Норми та правила поведінки між людьми».* У її

змісті було передбачено обговорення із дітьми норм, яких дотримуються між собою у взаємодії люди. Зокрема правила спілкування, норми поведінки у громадських місцях, правила поведінки під час спільної діяльності, а також правила поведінки між дітьми. *Бесіда 2 «Як поводитися у спільних іграх»* містила у змісті питання про особливості взаємодії між дітьми у спільних іграх. Зокрема як домовитися про участь, як дізнатися правила гри, як дотримуватися правил. Одним із прийомів, який передбачала названа бесіда було питання евристичного характеру: що робити якщо... не беруть до гри, не зрозумів правила, не виходить дотримуватися правил. *Бесіда 3 «Як поводити себе під час гри у настільних іграх»*. У цій бесіді звертається увага на те як вести себе з однолітками під час гри у настільні ігри. Так, акцентується у вага на тому, що потрібно з'ясувати основні правила й самі ігрові дії. Зокрема, якщо гра незнайома, то потрібно звернутися до дорослого, щоб уявити про що гра і як грати. Звертається увага на правила першої й наступних ігрових дій, а також сам факт перемоги у грі. Допоміжним прийомом є постановка запитань, які мають проблемний характер: що робити якщо... не можете встановити по черговість ходів, хтось із гравців не дотримується правил, не можете визначити переможця. *Бесіда 4 «Як поводити себе у іграх із ролями»*. У контексті цієї бесіди обговорюються питання, які стосуються самостійної організації ігор: як домовитися у що грати; як визначити кількість учасників; як придумати правила; як слідкувати за дотриманням правил; як звернутися за допомогою вихователя. Також у якості допоміжного методу бажано скористатися постановкою проблемних запитань: що робити якщо... потрібна допомога вихователя, не можете домовитися про гру; не можете домовитися із учасниками; не можете придумати правила; не можете слідкувати за дотриманням правил. *Бесіда 5 «Навіщо потрібна дисципліна у грі»*. Обговорюються запитання про суть дисципліни, з'ясовується поняття ігрова дисципліна, як можна її досягнути та навіщо потрібна дисциплінованість для дітей. На завершення спілкування бажано надати можливість дітям

висловитися щодо значення дисциплінованості у грі, скориставшись прийомом незавершених речень. Дисципліна у грі – це...

Загалом має бути проведено 10 бесід, кожна двічі, що сприятиме більш кращому усвідомленню дітьми старшого дошкільного віку запропонованих тем. Бесіди мають проводитися у другій половині дня в атмосфері невимушеності та психологічного комфорту.

Наступний засіб, який було закладено до програми згідно першої педагогічної умови – це переглядання й аналіз мультиплікаційних фільмів. Так, було переглянуті українські версії мультфільмів «Нехочуха», «Небезпечні забавки лисенятка Фредді», Смурфики. Всі зазначені мультиплікаційні фільми на українській мові та стосуються проблеми поведінки. Зокрема Нехочуха, лисенятко Фредді – персонажі, які постійно порушують правила поведінки, внаслідок чого з ними відбуваються різного роду негаразди. Мультиплікаційний серіал Смурфики взагалі розповідає про маленьких гномів, які потрапили до людського суспільства і пристосовуються до нього, вивчають соціальні правила та намагаються правильно вести себе серед людей.

Всього у програмі передбачено 10 переглядів. Кожен перегляд має завершуватися обговоренням, результатом якого має бути позитивне ставлення дітей до дисциплінованості. Перегляд мультфільмів має проводитися у другій половині дня, вільній від освітніх занять.

Читання творів художньої літератури. Нами були дібрані наступні твори для читання й обговорення із дітьми: Про Котика і Півника (укр. народна), Про Півника та Курочку, Колосок, Казка про хлопчика, який не вмів гратися, Казка про Гордія, який придумав гру і ошчасливив усіх навкруги, Казка про Розбишаку забіяку (М. Солтис-Смирнова). Використання означених художніх творів має сприяти формуванню уявлень про дисциплінованість–недисциплінованість у старших дошкільників. Всього має бути 6 зустрічей, що відбуваються у вільний від освітніх занять час. Обов'язковим має бути обговорення з дітьми змісту прочитаних творів. У ході обговорення доцільно стимулювати дітей до прояву свого ставлення до проблем і наслідків, зображених у художніх творах.

У контексті даної педагогічної умови передбачено міні лекцію для батьків «Як виховати дитину дисциплінованою». У її змісті передбачені такі питання, як значення дисциплінованості у житті, як виховувати дисципліну у дітей дошкільного віку, основні правила взаємодії із дітьми старшого дошкільного віку у вихованні їх дисциплінованості. У цій лекції розкривається сутність дисциплінованості дитини, рекомендовані поради виховання означеної якості, а також правила, дотримання яких сприяє вихованню дисциплінованості дітей у взаємодії із дорослими, зокрема у грі.

Консультація вихователів «Використання ігор в освітньому процесі для профілактики негативних проявів». У змісті даної форми взаємодії із педагогами обговорено низку ігор, якими варто було б скористатися для профілактики недисциплінованості, серед яких капризна подушка, злі й добрі коти, так або ні, опануй себе, уяви, що ти став левом та ін. Обговорювалися також питання їх проведення як на заняттях, так і у вільний час.

Згідно із другою педагогічною умовою нами були дібрані такі методи як **ігрові завдання** «Лицарські правила етикету», «Спілкування по телефону», «Чарівна паличка», «Чарівні слова: вибачте, пробачте». **Сюжетно-рольові ігри**: «На занятті у садочку», «На шкільному уроці», розігрування літературного твору «Хлопчик, який не вмів гратися», «Сім'я», «Зведення фортеці».

Зокрема ігрові завдання призначені для того, щоб діти зрозуміли сутність соціально схвалених дій та їх використання. Так, Лицарські правила етикету передбачають на початку пригадування основного правила лицарства: допоможи або захисти людину. Вихователем наводяться приклади допомоги: жінкам, дітям, стареньким. Після чого просять дітей ще пригадати, які ще є правила гарної поведінки.

Спілкування по телефону передбачають на початку ознайомити дітей із нормами спілкування (коли можна телефонувати, як вітатися, звертатися, про що запитувати, як домовлятися). Після цього дітям пропонується по-черзі зателефонувати один до одного та ставиться завдання: домовитися про зустріч,

детально розповісти, що сталося вчора, запросити на день народження, домовитися пограти у якусь гру. Вихователь разом із дітьми акцентує увагу на дотриманні правил.

Ігровий прийом чарівна паличка передбачає ведучого (обирається із числа дітей) і учасників. Ведучий на вибір пропонує дитині сформулювати правила поведінки: на занятті; на прогулянці; у різних громадських місцях; під час спільної діяльності (гри). У кінці гри-завдання підводяться підсумок про важливість дотримання правил поведінки та бути дисциплінованим.

Ігрове завдання Чарівні слова. На початку вихователь обговорює із дітьми слова ввічливості, зокрема, такі як вибачте, дякую, будь-ласка. Звертається увага на їх доцільність і відповідність обставинам. Після цього один із дітей призначається ведучим, який може запитати у дітей відповідь на запитання. Як себе вести коли... (розбив чашку, звертаєшся із проханням, висловлюєш вдячність, повертаєш щось, щось накоїв сумне). У кінці спільно із вихователем дошкільники узагальнюють значення ввічливих слів і ситуації за яких вони мають використовуватися.

Сюжетно-рольові ігри проводяться або на прогулянці або у другій половині дня у приміщенні. Перед проведенням гри «На занятті у садочку» діти разом із вихователем пригадують як саме проходять заняття, з'ясовується яке заняття хочуть відтворити діти, що для цього потрібно, яких правил будуть дотримуватися діти у ході гри. Потім ініціатива повністю надається дітям і вони з-поміж себе обирають вихователя, який і буде проводити заняття. У кінці спільно з дітьми педагог пропонує обговорити чи вдалося дотриматися правил, чи всі діти були дисциплінованими, як почувають себе діти та чи можна надалі якось вдосконалити гру. У наступній грі (як ускладнення) можна просити, щоб один із дошкільників виконував роль недисциплінованої дитини. Це може бути використано у бесіді вихователя із вихованцями, щоб порівняти дисципліновану та недисципліновану особистість.

Наступною бажано провести гру «У школі». Перед її проведенням бажано провести екскурсію до школи, побувати у класі, подивитися, що у дітей є на

партах, чим вони займаються і як мають себе поводити. Потім можна проводити гру, надавши дітям розподілити між собою ролі вчителя, учнів. Після самої гри обговорити чи вдалося дотриматися правил, чи всі учні були дисциплінованими та як можна надалі урізноманітнити гру. У наступній грі (як варіант її ускладнення) можна просити, щоб один із дошкільників спробував побути недисциплінованою дитиною. Після цих двох ігор варто уточнити розуміння поняття дисциплінованість–недисциплінованість старшими дошкільниками.

Наступним засобом є розігрування літературного твору «Хлопчик, який не вмів гратися». Його доцільно провести після того як діти ознайомляться із цією казкою. Вихователь має надати дітям самостійності у плані підготовки до проведення розігрування в особах цього художнього твору. Проте слід цікавитися у дітей, яким був хлопчик-розбишака, як він поведився зі своїми створіннями, навіщо він їх створював. Також варто поцікавитися у дітей як передати поведінку хлопчика-розбишаки й інших персонажів. Після проведення самого заходу поцікавитися чи вдалося передати поведінку цього хлопчика, яка вона, чи варто її наслідувати, чому. Що позитивного було у Страховиська, як йому вдалося провчити розбишаку. Варто ще кілька разів провести цю гру, щоб максимально всі охочі діти спробували себе у ролі хлопчика-розбишаки.

Сюжетно рольову гру «Сім'я» також варто проводити у контексті дотримання норм поведінки й бажано надати дітям можливості розігравати ролі із сюжетом коли хлопчик і дівчинка провинилися, як на це реагують батьки/інший варіант, коли батьки хвалять дитину, що вона була слухняною. Це уможливлуватиме для вихователя розширення досвіду дітей у плані: як можна ще сказати про те, що сталося; як дорослі можуть реагувати інакше (а не лише типові дії, які продемонстрували діти), а також провести бесіду із дорослими як саме можна ще вчинити, зважаючи на те, що у їх дітей лише формується дисциплінованість. Ця сюжетно-рольова також потребує кількох спроб

використання, щоб діти змогли відчутти себе і недисциплінованими і батьками; дисциплінованими дітьми і їх батьками.

«Зведення фортеці» у цій сюжетно-рольовій грі діти є будівельниками, які зводять для військових укріплення – фортецю. Так, з дітьми попередньо обговорюється їх спільні й індивідуальні дії у зведенні споруди: планування башт, різних укріплень (хто будуватиме); як вони узгоджуватимуть між собою свої дії, як домовлятимуться; як дізнатися, що фортеця вже готова. Основна мета цієї гри – вміння дітей домовлятися, планувати спільні дії, разом досягати результату. Можна скористатися різними ігровими задумами, зокрема фортеця, морський порт тощо. У цій грі формуються навички соціальної взаємодії із однолітками, а вихователь може запропонувати новий сюжет, задум лише за потреби.

Згідно з третьою педагогічною умовою – *взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності* – основним засобом взаємодії батьків і вихователів ЗДО є круглий стіл, тема якого Формування у дітей старшого дошкільного віку дисциплінованості в ігровій діяльності. Власне хід проведення цього заходу полягає у обговоренні питання дисциплінованості дітей дошкільного віку, уточнення їх сутності, значення у житті дошкільників, обміном думок щодо засобів її виховання. Розглядання ігрової діяльності дітей як засобу подолання недисциплінованості. Для проведення круглого столу обирається ведучий (як правило експериментатор), який проводить цей захід і в кінці просить узагальнити інформацію, тобто висновки, до яких дійшли учасники. При цьому передбачено, що основний результат круглого столу – це написання пам'яток для вихователів і для батьків на тему : «Як використовувати гру для виховання дисциплінованості дошкільників» і «Особливості використання гри як засобу подолання недисциплінованості старших дошкільників».

Таким чином, основна мета програми для формувальної частини експерименту полягала у створенні системи роботи для подолання у старших

дошкільників недисциплінованості. Її основу склали особистісно орієнтований і діяльнісний підходи, які конкретизувалися у педагогічних умовах: а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності; в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності. Основними засобами програми стали бесіди, переглядання мультиплікаційних фільмів і читання творів художньої літератури, сюжетно-рольові ігри, ігрові прийоми (що передбачали роботу зі старшими дошкільниками) міні-лекція, консультація, круглий стіл вихователів і батьків.

Висновки до розділу 2

Внаслідок проведеного експерименту було уточнено компоненти, критерії і показники недисциплінованості старших дошкільників, на основі яких було сформовано методiku дослідження, в основі якої: проєктивний модифікований метод «Сходинки», бесіда з дітьми «Дисциплінованість–недисциплінованість», спостереження за поведінкою дітей у різних життєвих ситуаціях.

У ході проведення були з'ясовані рівні прояву недисциплінованості старших дошкільників і визначені їх характеристики: найнижчий прояв недисциплінованості властивий 20 % дітей, середній – 52 %, високий – 28 %. Зафіксовано, що дорослі визнають значення означеної риси у дошкільному дитинстві, однак у недостатньо ефективно впливають на її формування. У ході Батьки та вихователі недостатньо збагачують уявлення дітей про суть і значення у їх житті дисциплінованості та недостатньо використовують для подолання недисциплінованості ігрову діяльність дітей, яка, на нашу думку, має значний виховний потенціал у цьому віці щодо формування норм і правил поведінки у соціумі, а також недостатньо взаємодіють у цьому питанні між собою.

На основі проведеного дослідження було розроблено програму, основна мета якої полягала у створенні системи роботи для подолання у старших дошкільників недисциплінованості. Її основу склали особистісно орієнтований і діяльнісний підходи, які конкретизувалися у педагогічних умовах: *а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності; в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності.* Основні засоби програми – бесіди, переглядання мультиплікаційних фільмів і читання творів художньої літератури, сюжетно-рольові ігри, ігрові прийоми (що

передбачали роботу зі старшими дошкільниками) міні-лекція, консультація, круглий стіл вихователів і батьків. Програма вимагає експериментальної перевірки її ефективності.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження проблеми подолання недисциплінованості дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності на теоретичному й емпіричному рівнях ми дійшли наступних висновків:

За першим завданням, було з'ясовано, що у науці девіантна поведінка розуміється як така поведінка, що має відхилення від встановлених норм і правил поведінки у суспільстві, спільноті. Як наукова категорія вона характеризується невідповідністю загальноприйнятим соціальним нормам; негативною оцінкою (осудом) із боку інших осіб; завданням шкоди особистості (самій собі або іншим людям); перебуває у межах медичної норми; супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації; має яскраво виражені індивідуальні, вікові та статеві відмінності, відрізняється своєрідністю на певному віковому етапі.

Негативні прояви поведінки у дітей дошкільного віку прийнято позначати негативізмами. Науковці вважають їх наслідком помилок у вихованні, у якому не задовольняються необхідні потреби та бажання дитини, оскільки щодо неї демонструють надмірну вимогливість і встановлюють надто суворі обмеження. Найбільш поширеною є пасивна форма негативізму, сутність якого полягає у повному ігноруванні правил поведінки, визначених дорослими, а тому – це своєрідний бунт-протест дитини щодо несправедливих дій дорослих, що проявляється у недисциплінованості дітей.

Недисциплінована поведінка є найбільш розповсюдженою формою відхилення у поведінці старших дошкільників, яка є негативною соціально-моральною якістю дитини та проявляється у невизнанні й порушенні прийнятих норм поведінки, ігноруванні дитиною вказівок, порад і прохань дорослих. Недисциплінованість дитини старшого дошкільного віку розуміють як інтегральну негативну соціально-моральну рису, що виявляється в ігноруванні та порушенні прийнятих норм поведінки у соціумі, а також супроводжується неслухняністю, неухважністю, втручанням у свободу іншої

людини та провокуванням однолітків на порушення, недотриманням норм розпорядку, лінощах і безглузких вчинках.

Недисциплінованість дошкільників поділяють за видами. Так, розрізняють патогенну, психосоціальну, соціальну; відкриту (поведінка) чи приховану (наміри, мотиви); первинну і вторинну; ситуативну, тимчасову, стійку. Недисциплінованість є певним антиподом дисциплінованості, що відображає незрілість вольової сфери дитини дошкільного віку.

За другим завданням, було виявлено, що недисциплінованість старших дошкільників є наслідком комплексної дії на них соціальних, індивідуально-психологічних і педагогічних чинників, які перешкоджають опануванню дитиною соціальними нормами, правилами, цінностями та формуванню бажаної соціальної поведінки. Серед них: недостатня увага дорослих до соціального статусу дитини; ігнорування самопочуття дитини та особливостей її розвитку; особистісна схильність до асоціальних дій; прихований характер девіацій у поведінці дитини, епізодичність проявів девіацій; нерозуміння або неприйняття (як правило індивідуального плану) соціальних норм, стереотипів, шаблонів поведінки, схвалених у соціумі.

Разом із тим, було з'ясовано, що у дошкільному віці мають місце соціальні потреби, серед яких основною є необхідність перебувати у певній соціальній групі, яка складається із однолітків, що спрямувало нашу увагу до дитячої гри. Було відмічено, що ігрова діяльність відіграє значущу роль у становленні та розвитку соціальної поведінки, а, отже і соціальних норм. Ігрова ситуація, у якій перебувають діти старшого дошкільного віку, безпосередня комунікація із ровесниками, близькі друзі – все це сприяє формуванню стійких правил поведінки, які є соціально очікуваними.

Потенціал ігрової діяльності у подоланні недисциплінованості старших дошкільників проявляється у її: активному характері; дитячій задоволеності процесом і результатом ігор; спонтанному характері виникнення і можливостями педагогічного керівництва змістом гри, ігровою активністю дітей; емоційною насиченістю дошкільників грою; реальними стосунками

партнерів по грі; дотриманні визначених правил поведінки та контролю за ними самими учасниками; рольова поведінка дітей відбувається згідно взятих на себе ролей. Отже, в ігровій діяльності дитина опановує соціальні норми та вчиться поводити себе відповідно до правил, які встановлені у спільноті, у тому числі й соціумі.

Вихователі мають можливість здійснювати педагогічне керівництво дитячими іграми, зокрема сюжетно-рольовими, впливати на їх зміст, процес, що дозволяє контролювати засвоєння старшими дошкільниками необхідних норм, цінностей, правил схвалених соціумом.

За третім завданням, зафіксовано рівні прояву недисциплінованості старших дошкільників, а також основні характеристики дітей. Так, виявлено, що найнижчий прояв недисциплінованості властивий лише п'ятій частині досліджуваних дітей, середній – найбільшій частині вибірки (половина досліджуваних), високий – близько третини старших дошкільників.

Так, діти із низьким проявом недисциплінованості (20 %) мають достатні знання про норми поведінки у спільноті дітей; помічають різницю між позитивною і негативною поведінкою; обізнані про кращі сторони своєї поведінки щодо інших; розуміють наслідки власної негативної поведінки щодо себе й інших; демонструють дуже рідко прояви деструктивності у виявленні своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії із однолітками.

Натомість діти із середнім рівнем прояву недисциплінованості (52 %) мають незначні прогалини у знаннях про норми поведінки у спільноті дітей; не завжди самостійно помічають різницю між позитивною і негативною поведінкою; інколи вагаються у правильності своїх дій і їх наслідків щодо себе й інших; інколи проявляють деструктивність своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії із однолітками.

Старші дошкільники із високим рівнем прояву недисциплінованості (28%) мають знання про норми поведінки у спільноті дітей значно обмежені; самостійно не бачать різницю між позитивною і негативною поведінкою; недостатня міра обізнаності про правильність своєї поведінки щодо інших; не

розуміють самостійно наслідки власної негативної поведінки щодо себе й інших; мають місце часті прояви деструктивності у виявленні своїх емоцій і почуттів у ході взаємодії із однолітками.

Було з'ясовано, що дорослі визнають значення дисциплінованості у дошкільному дитинстві, однак у недостатньо ефективно впливають на її формування. Зафіксовано, що батьки і вихователі недостатньо збагачують уявлення дітей про сутність і значення у їх житті дисциплінованості. Разом із тим помітно, що педагоги та батьки недостатньо використовують для подолання недисциплінованості ігрову діяльність дітей, яка має значний педагогічний потенціал у цьому віці щодо формування норм і правил поведінки у соціумі, а, отже й подолання недисциплінованості. При цьому недостатньо налагоджено взаємодію між ЗДО і сім'ями вихованців у цьому напрямі.

За четвертим завданням, було розроблено рекомендовану систему роботи з подолання у дітей старшого дошкільного віку недисциплінованості, у якій закладені обґрунтовані нами педагогічні умови та дібрані до них засоби. Зокрема основу системи роботи склали особистісно орієнтований і діяльнісний підходи, які конкретизувалися у педагогічних умовах: *а) стимулювання свідомого ставлення дітей 5-6 років до правил ігрової діяльності; б) забезпечення орієнтування дітей старшого дошкільного віку на норми дисциплінованої поведінки під час колективної ігрової діяльності; в) взаємодія вихователів і батьків ЗДО із метою подолання недисциплінованості старших дошкільників у ігровій діяльності.*

Програма передбачає взаємодію із старшими дошкільниками, вихователями ЗДО та батьками вихованців. Засоби програми дібрані до конкретної педагогічної умови. Основними засобами системи роботи із дітьми старшого дошкільного віку є: колективні бесіди, переглядання мультиплікаційних фільмів, читання творів художньої літератури, сюжетно-рольові ігри, ігрові прийоми; для дорослих: міні-лекція, консультація, круглий стіл вихователів і батьків із проблеми подолання недисциплінованості у старшому дошкільному віці.

У своєму дослідженні не претендуємо на повне розв'язання проблеми недисциплінованості старших дошкільників, оскільки вона досить складна й багатогранна. Перспективи подальшого дослідження передбачають експериментальну перевірку педагогічних умов і ефективності розробленої системи роботи з подолання недисциплінованості у старшому дошкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бащук С. Г. Соціальна поведінка і вплив цінностей на неї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 8. С. 4–7.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна–Віта, 1995. 202 с.
3. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. Чернівці: Букрек, 2015. 840 с.
4. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки дітей. Київ: Рад.шк., 1986. 300 с.
5. Васильєва С. А. Особливості формування соціально-доцільної поведінки дітей старшого дошкільного віку у предметно-перетворювальній діяльності з об'єктами природи. *Вісник Івано-Франківського університету. Збірник наукових праць. Серія педагогічні науки. Випуск LXXXIII. Том 1*. 2018. С. 87–93.
6. Великий тлумачний словник української мови/ Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
7. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. 2-е вид. Київ, 2016. 188 с.
8. Гончаренко С. У., Каверіна С. О. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
9. Гурлева Т. Виховуємо відповідальність у дошкільників. *Вихователь–методист дошкільного закладу*. 2012. № 5. С. 19–29.
10. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження/ Упоряд.: О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Куземко. Харків: Ранок, 2021. 240 с.
11. Завязун Т. Вплив ігрової діяльності на всебічний розвиток дитини-дошкільника. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 64*. 2018. С. 93–96.

12. Знаковська Н. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Соціологія*. 2014. № 6 (110). С. 90–95.
13. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.–метод. посібн. Київ: Світич, 2009. 208 с.
14. Корінна Г. О. Формування соціальної поведінки дітей на етапі дошкільного дитинства: теоретичний аспект питання. *Інноваційна педагогіка*. Вип.15. Т.1. 2019. С. 125–128.
15. Косенчук О. Куземко Л. Виховуємо соціально-компетентного громадянина у грі. *Вихователь–методист дошкільного закладу*. 2021. № 6. С. 9–14
16. Кузь В. Г, Печенко І. П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів. Київ: Міленіум, 2004. 212 с.
17. Курчатова А. Теоретичні аспекти формування поведінкового компонента готовності старшого дошкільника. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 71–79.
18. Ладивір С. О. Взаємодія сімейного й суспільного виховання в розвитку ціннісних орієнтирів дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 9. С. 4–13.
19. Лембрик І. Дитячі вікові кризи. *Дошкільне виховання*. 2003. №4. С. 23–33.
20. Лисенко Н. В. Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкільця: У 3. х ч. 42: Навч. пос. К.: Слово, 2010. 360 с.
21. Мельникова О. Вплив криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*. Вип. 1. Т.1. 2022. С. 92–98.
22. Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. *Наука і освіта*. Одеса, 2002. № 5. С. 42-44.
23. Мицкан Т. С. Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причина виникнення та профілактика : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2023. 239 с.

24. Оновлений компонент дошкільної освіти: що взяти до уваги. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021 № 2. С. 14–16.
25. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І Превентивна педагогіка: навч.-метод. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2006. 282с.
26. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. навч. посіб. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю., 2008. 376 с.
27. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 6-е вид. Київ: Либідь, 2005. 632 с.
28. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
29. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 432 с.
30. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 600 с.
31. Пихтіна Н. П. Відхилення в поведінці дітей: характеристика, чинники виникнення та стратегія усунення / Соціально-моральний розвиток і виховання дитини дошкільного віку: Колективна монографія (за загальною редакцією О. Кононко). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. с. 198–255.
32. Пихтіна Н. П. Особливості попередження ситуативних негативних проявів у поведінці старших дошкільників. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2013. Вип. 37. С. 352–358.
33. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дошкільників: тексти лекцій. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 247с.
34. Піроженко Т. Особистість дитини: Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. № 8. С. 3–6.
35. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.

36. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.
37. Пісоцька Л. М., Пісоцький О. П. Лекції з педагогіки дошкільної. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 209 с.
38. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Підр. 2-е вид. К.: Академвидав, 2013. 464 с.
39. Поніманська Т. І. Теоретико–методичні засади виховання дітей дошкільного віку. Рівне: РДГУ, 2006. 364 с.
40. Поуль В. С., Волошенко Л. І. Психологічні особливості вольової поведінки старших дошкільників і молодших школярів: монографія. Краматорськ: Донецький ОППО, 2018. 271 с.
41. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. 205 с.
42. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. Київ, 2012. 328 с.
43. Психологічна енциклопедія / Упор. О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
44. Психологія: Підручн. / За ред. Ю. Л. Трофімова. 5-е вид. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
45. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника: монографія/ За заг. ред. В. Кузя. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.
46. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
47. Словник основних термінів з превентивного виховання / за заг. ред. В. М. Оржеховської. Тернопіль: Терно–граф, 2007. 198с.
48. Соловйова Л. Довільна регуляція дій дошкільника: планую–роблю–досягаю. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. № 8. С. 30–33.

49. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 512 с.
50. Соціологія: підр./ М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2010. 224 с.
51. Соціологія: словник термінів і понять / За ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця. Київ: Кондор, 2006. 372 с.
52. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія/ За ред. Т. Піроженко. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2012.ю 236 с.
53. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія. О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль: Осадча Ю. В., 2018. 300 с.
54. Федорченко Т. Причини негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного віку, які впливають на формування їх культури поведінки. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2015. Вип. 53. С. 234–240.
55. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с
56. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
57. Шинкарук В. І., Бистрицький Є. К., Ішмуратов А. Т. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Сходишки (модифікація Н. Пихтіна)

Мета: з'ясувати особливості ставлення дошкільників до дотримання–порушення моральних правил і соціальних норм поведінки.

Матеріал: дидактичне полотно із зображенням сходинок.

Інструкція до виконання: «Уявіть ситуацію: вихователь просить вас залишатися спокійними, зосередженими на виконанні завдання, не галасувати, не заважати іншим поки він на хвилину вийде з кімнати . Різні діти повели себе по-різному. Оцініть себе самі, скориставшись сходишкою. Той, хто успішно впорався і поведився дисципліновано, може поставити себе на вищу сходишку, хто повівся дещо гірше – на одну з середніх сходинок, в хто не впорався із завданням, відволікався, заважав одноліткам – на найнижчу. На яку б сходишку ти себепоставив? На верхню? На нижню? Чому?».Дорослий пропонує дошкільникам пригадати близько 5 ситуацій, в яких вони поведилися дисципліновано або недисципліновано

Обробка результатів: За кожну вищу сходишку отримують по 1 балу.

Інтерпретація даних:

- 4–5 – високий ступінь довіри власній здатності поводитись дисципліновано;
- 2–3 – середній ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано
- 0–1 – низький ступінь довіри власній здатності поводитися дисципліновано.

Додаток Б

Бесіда «Дисциплінованість – недисциплінованість»

Проводиться індивідуально з кожною дитиною. У процесі взаємодії має бути створена невимушена ситуація, у якій дослідник не має нічого дитині пояснювати або уточнювати. Проте можна повторювати запитання. У бесіді наявні сім запитань:

1. Що таке дисциплінованість?
2. Для чого вона потрібна?
3. Як ти впізнаєш дисципліновану людину?
4. Що таке недисциплінованість?
5. Як вона впливає на взаємини з дорослими та однолітками?
6. Як ти впізнаєш недисципліновану людину?
7. Що необхідно зробити, щоб бути дисциплінованим?

У протоколах фотографічно фіксуються відповіді дошкільників, їх емоційне забарвлення.

Додаток В

Анкета для педагогів

Мета: з'ясувати уявлення вихователів про дисциплінованість та , які саме методи використовуються для її формування

1. Що таке дисциплінованість дитини дошкільного віку?
2. Її важливість для життя ви оцінюєте:
 - високо
 - не так високо, як інші якості та уміння;
 - невисоко.
3. Визначте у відсотках кількість дисциплінованих дітей вашої групи.
4. Що таке недисциплінованість?
5. Визначте у відсотках кількість недисциплінованих дітей вашої групи.
6. Серед недисциплінованих переважають:
 - хлопчики;
 - дівчатка.
7. Які методи і форми виховання дисциплінованості ви вважаєте найбільш ефективними. Чому?
8. Які методи і форми корекції недисциплінованості дошкільників ви вважаєте найбільш ефективними? Чому?.
9. Ви вважаєте себе дисциплінованою людиною?
10. Ви відмовляєтесь від задоволення заради виконання обов'язку:
 - легко;
 - відносно легко;
 - важко;
 - ніколи не відмовляюся.

Додаток Г

Анкета для батьків

Шановні батьки! Будемо вдячні за відповіді на поставлені запитання.

1. Ви людина:

- дисциплінована завжди
- дисциплінована час-від-часу
- не дуже дисциплінована
- недисциплінована
- не знаю.

2. За якими проявами ви визначаєте, дисциплінована людина чи недисциплінована? Дисциплінованість:

- дуже важлива для життя якість;
- важлива, проте не більше багатьох інших якостей;
- не дуже важлива;
- неважлива;
- не знаю.

3. Чи важлива дисциплінованість дитини у дошкільному віці? Чому так вважаєте? Коротко напишіть

4. Як ви вчиняєте, коли дитина стикається з труднощами:

- підбадьорюєте, заохочуєте не самостійний пошук;
- нагадуєте те, що вона вже уміє та знає;
- даєте навідні вказівки;
- підказуєте спосіб дії;
- показуєте, як треба робити;
- виконуєте за неї.

5. До якої категорії дітей ви відносите свого (ю) сина (доньку) :

- дисциплінований (-а) і завжди;
- дисциплінований (-а) періодично, переважно у знайомих ситуаціях та залежно від інтересу, настрою;
- частіше недисциплінований (-а);
- завжди недисциплінований (-а) без допомоги не працює.

6. Міра дисциплінованості дитини визначається:

- переважно її віком;
- досвідом її виховання в сім'ї;
- особливостями виховання у ЗДО.

7. На вашу думку, ви впливаєте на розвиток дисциплінованості дітей:

- завжди позитивно;
- не завжди позитивно;
- частіше негативно;
- завжди негативно;
- не знаю.

8. Як ви вважаєте, ви достатньо уваги приділяєте вихованню дисциплінованості своєї дитини? Чому так вважаєте?

9. Які методи, форми, прийоми, засоби виховання дисциплінованості своєї дитини ви використовуєте?

Додаток Г

Художні твори, які використані у системі роботи з подолання недисциплінованості старших дошкільників

Казка про хлопчика, який не вмів гратися

Жив – був хлопчик, звали його Петриком – забіякою. Але згодом ім'я забулося, і всі називали хлопчика Забіякою. Річ у тім, що він не вмів гратися: ніколи нікому не поступався, не дотримувався жодних правил гри. Хлопчик так набрид всім дітям, що вони не хотіли з ним гратися, і він завжди грався сам. «Мені не потрібні друзі», — думав хлопчик, любляючи фантазувати й уявляти різних неіснуючих тварин.

Спочатку він уявляв Єдинорога Сім дзвіночків, який катав його цілий день. А коли Петрик поспішав додому, то забув подякувати тварині. Наступного дня хлопчик вигадав Змієлова, який показував фокуси, а потім швидкого літаючого Свинсліка.

І завжди Петрик – забіяка думав погано про дітей: «Хай вони і не мріють, що я залишу їх у спокої, я ще придумаю таке...».

І вигадав нову тварину. Вона була дуже страшна: з червоною гривею, плямистим тілом, пащею, повною гострих зубів.

— Чому ти стоїш? – закричав Петрик. – Шукай дітей!

— По – перше, — писклявим голосом промовило Страховисько, — не кричи на мене. Я тобі не хто – небуць, а Страховисько, і зі мною так не можна. По – друге, я нікого шукати не буду, ти мене придумаєш, сам зі мною і грайся. І не сердь мене, а то дізнаєшся, які в мене гострі кігті та зуби.

— Добре, добре, — злякався Петрик. – Скажи, як ти хочеш гратися? Цілий день Петрик – забіяка повзав, бігав, стояв стрункою по команді тварини, яку придумав, і мав надію, що завтра придумає щось інше. Ввечері хлопчик хотів піти додому. Страховисько загородило дорогу: «Ти чого такий неввічливий? Де твоє «спасибі» за гру? Де твоє «до побачення»? Я зараз проковтну тебе, якщо ти такий поганий! Я хочу з тобою до тебе у гості?». І Петрик тремтячим голосом подякував за гру, промовив «до побачення». Але сказав, що додому взяти не може, бо в нього немає ліжка, щоб покласти тварину спати. Завтра він все приготує, і тоді Страховисько буде з ним назавжди. Хлопчик подумав, що наступного ранку тварина зникне, як було завжди з усіма вигаданими тваринами.

Але вранці тварина чекала його біля дверей. І знову Петрик весь день виконував те, що хотіло Страховисько. Цілу ніч хлопчик думав. Як перемогти злу тварину?

Але раптом почув її писклявий голос: «Ми ж з тобою однакові, будемо жити разом, і всі нас боятимуться. А що таке «мама»? І – і – і... Мамулин синок!».

— Як ти смієш так говорити про мою маму?

— Я все смію, я – це ти!

Петрик злякався: невже нічого не можна зробити? Я ж можу стати добрим і веселим, я не хочу бути поганим і злим. Я зараз же скажу Страховиську, що не хочу з ним дружити, я хочу стати добрим і вихованим хлопчиком. І якщо він зміниться, то ми будемо друзями.

Петрик пішов шукати Страховиську, але його ніде не було, воно зникло.

Казка про Гордія, який придумав гру і ошчасливив усіх навкруги

Жив-був хлопчик на ім'я Гордій. На вигляд звичайний хлопчисько, як всі його однолітки, але була у нього одна пристрасть – він обожнював настільні ігри. Гордій знав тисячу ігор і вигравав в кожній з них. Навіть найскладніші стратегії або логічні задачки йому були під силу. Де б він не був, з друзями або батьками, завжди шукав нову гру. І що не знаходив – все було йому знайоме.

«Як же так, – сказав засмучений хлопчик, – невже я більше ніколи не зможу пограти в щось нове?»

«Зачекай, – втішали його батьки, – скоро хто-небудь придумає і випустить цікаву гру. Або спробуй сам її знайти, раптом вона вже з'явилась».

Так Гордій відправився на пошуки нової настільної гри. Він обійшов усю округу і заглянув в кожен магазинчик.

«Тут іграшки. Тут солодощі. Тут розмальовки, – казав хлопчик, закриваючи двері чергового магазину, – Гм, немає нічого, що було б схоже на настільні ігри».

Пройшов час, другий, а він все йшов по місту, заглядаючи у вітрини магазинів. Коли за спиною залишилась центральна вулиця, Гордій почув удар годинника на вежі. Вже була 4 година дня.

«Поки я не перевірю усі магазини, я не повернусь додому» – подумав хлопчик.

Яскраво-жовте сонечко поступово ставало багряним і пливло до кромки заходу. Наближався вечір, і Гордій вирішив поквапитися. Залишивши позаду себе будинок зі шпилем, хлопчеченя пустилося бігом по місту. Він зупинився лише раз, щоб перевести дух. Постоявши хвилинку і озирнувшись на всі боки, він побачив застарілу вивіску «Дитячий світ».

Наблизившись впритул до будинку, Гордій вимовив: «Нарешті я його знайшов».

Вивіска належала магазину для дітей, який найпершим з'явився в місті.

«Ну, якщо і тут немає нових ігор, то більше я їх не знайду ніде», – прошепотів хлопчик, штовхнувши важкі двері до магазину.

Гордій перевіряв усі полиці і прилавки, але на очі йому потрапляли лише знайомі настільні ігри.

«Що ти шукаєш, хлопчик»? – звернувся до нього продавець.

«Мені потрібні настільні ігри, але не старі, а тільки нові» – відповів він.

«Давай разом подивимося, – запропонував продавець, – може знайдемо нову гру для тебе».

Гордій розглядав кожну коробку, яку йому простягав дядечко.

«Ні, не те, не те» – повторював хлопчик, перебираючи одну коробку за іншою.

«Ну де ж знайти нову»? – з надривом в голосі пробурмотів Гордій, віддавши продавцеві останню запропоновану гру.

Повертаючись додому, хлопчєня ледве стримувало сльози. Йому так хотілося грати, але усі настільні ігри він знав, як свої п'ять пальців. Нічого не залишалось, крім того, як чекати.

«Може скоро з'явиться нова гра» – прокручував в голові одну і ту ж думку хлопчик.

Він вже повернувся додому і не знав чим себе зайняти.

«Гордій, починається матч. Йди скоріш дивитися» – почувся з вітальні голос батька.

«Це ж треба! З цими пошуками я зовсім забув про початок футбольного сезону» – здивувався Гордій і поспішив до екрану телевізора.

Хлопчєня було затятим фанатом не лише настільних ігор, але і футболу. Він поіменно знав весь склад національної збірної і мріяв про автограф Олівера – найкращого футболіста у світі. М'яч в центрі поля, удар і понеслась. Увага Гордія була прикована до екрану телевізору. Перший тайм – нічия, але гра була напруженою. Кілька разів били по воротах, але спритність воротаря врятувала від гола. І ось, залишилося декілька хвилин до кінця другого тайму, а на табло все ті ж «0: 0».

«Ну, давай же! Бий» – кричали навперебій Гордій і тато.

«Го-о-о-ол!!! – пролунав голос спортивного коментатора, – удар бразильського футболіста з центру поля приніс вирішальний гол, який визначив переможця матчу».

Під радісний гуркіт стадіону, який йшов з динаміків телевізора, Гордій обійняв татуса і раптом йому в голову прийшла геніальна ідея.

«Тато, я не чекатиму виходу нової гри. Я зроблю її сам!» – викрикнув хлопчик і побіг до своєї кімнати, залишивши батька в подиві.

То гуркіт, то глухий стук, то металевий брязкіт доносився з кімнати.

«Синочок, тобі потрібна допомога?» – запитували стурбовані батьки.

«Ні, я все зроблю сам» – відповідав Гордій в рідкісні хвилини тиші.

Пройшла доба, а хлопчєня не покидало своєї кімнати. Що творилося за її дверима, ніхто не знав. Тільки надвечір Гордій виглянув до батьків.

«Тато, а давай зіграємо в гру, яку я придумав», – запропонував Гордій.

«Звичайно, – промовив татусь, підіймаючись з дивана, – подивимось, що у тебе вийшло».

Вони пішли до кімнати Гордія. За купою розкиданих речей і рваних паперів тато не помітив виробу своєї дитини. Піднявши з підлоги перший клаптик паперу, що попався, він розглядав незрозумілі значки й написи. За

невпевненим дитячим почерком ховались креслярські дані й ескізи маленького умільця. Але від розглядання листка його відірвав Гордій.

«Дивись, тато» – сказав хлопчик, показуючи на невелику коробку прямокутної форми.

Наблизившись, батько побачив всередині коробки зелене футбольне поле. Вдивляючись в деталі, він помітив крихітні ворота і дві команди маленьких гравців.

«Це настільний футбол»? – запитав він у Гордія.

«Не зовсім, – відповів хлопчик, злегка посміхнувшись, – дивись».

Гордій натиснув червону кнопку на краю футбольного поля. І через мить біля двох воріт з'явилися якісь картки.

«Тато, прочитай, що написано на картці біля тебе» – сказав хлопчик.

«Який радянський воротар отримав нагороду «Золотий м'яч»? – прочитав батько вголос напис зі своєї картки.

Як тільки він вимовив «Лев Яшин», футбольне поле засвітилося різними кольорами, а крайній правий гравець забив м'яч у ворота Гордія. Виявилось, гол в настільній грі буде зарахований, якщо дана правильна відповідь на питання футбольної тематики.

«А що на твоїй картці написано»? – запитав тато у сина.

«У мене написана правильна відповідь на питання, яке ти отримав, – сказав Гордій, – щоб на питання відповідав я, натисни на синю кнопку».

Так пройшло декілька годин, поки батько з сином вдосталь награтися в нову гру.

«Молодець, синок, – похвалив тато, – ти знаєш, я думаю, така гра повинна бути у кожного хлопчика».

Гордію було дуже приємно, що батькові сподобався його винахід.

Наступного ранку батько пішов на завод і домовився про виготовлення партії нового настільного футболу. Після повернення додому він записав відео про гру Гордія і виклав ролик в YouTube. Гордій дуже хвилювався, чи сподобається гра дітям, чи купуватимуть її дорослі? Інтернет-реклама не змусила чекати і принесла перших покупців. Спочатку настільний футбол придбали 10 чоловік, але вже через тиждень число проданих екземплярів перевалило за сотню.

Проїшов місяць до найщасливішого дня в житті Гордія – дня, коли він побачив відео Олівера. Так-так, того самого футболіста, про автограф якого мріяв хлопчик. У відеоролику улюблений гравець розповідав, що купив своїм дітям настільну гру, яку придумав хлопчик на ім'я Гордій. Відео знаменитого футболіста подивились мільйони. І ось, після цього банківський рахунок хлопчика розривався від надходження грошей. Продажі не припинялись, а приносили все більше грошей.

На виручені кошти Гордій купив татові машину, а мамі – кругосвітню подорож на особистому літаку. Не забув хлопець і про себе: побудував будинок з іграшками і атракціонами, щоб грати разом з друзями. Ось так, гра, яку придумав хлопчик, принесла йому багато щастя.

Казка про розбишаку-забіяку

(Смирнова Марія Петрівна)

Жив у одному місті Розбишака-Забіяка. Ну не вмів цей хлопчик себе інакше поводити. Він до своїх однолітків задирався, обзивав їх, доки ті не починали з ним битися. А так, як був він досить сильним, то лупцював головним чином їх він. З молодшими Розбишака не бився, але такого їм міг наговорити, що малюки втікали від нього зі сльозами. І через таку погану вдачу не мав цей хлопець жодного друга. Та й подруги теж. Адже над дівчатами він теж любив посміятися. Але через певний час йому стало дуже самотньо. І захотів Забіяка з кимось потоваришувати. Та до кого не підходив, усі від нього втікали. Тоді пішов хлопець на берег ріки, сів і почав дивитися на небо, що віддзеркалювалось у воді. Поруч росла велика і сильна верба, що ховала Розбишаку від спекотного сонця. Так і сидів він довго-довго, поки сонце не почало хилитися додолу, а поблизу не почувись чийсь кроки. Забіяка побачив біля себе якогось хлопчика, що вів за руку зовсім ще маленьку дівчинку. Досі він їх у місті не бачив. - Ви хто такі? Я вас тут не бачив досі, - здивувався Розбишака. - Ми лише переїхали сюди. Вчора ввечері. Ось, гуляємо, роздивляємось.

- То може влаштувати вам екскурсію? - спитав хлопець.

- Ага, - погодився новий мешканець міста.

І Забіяка встав. Він попрямував разом зі своїми новими знайомими, показуючи їм місто, розповідаючи про мешканців і смішні історії, які тут відбувались. А ще він щиро сміявся з маленької дівчинки, яка йшла поруч. Вона була дуже цікава, тому все уважно розглядала, і навіть торкалась до частини побаченого.

Інші мешканці міста, дивлячись на Розбишаку, який іде поруч з меншим хлопчиком і сміється, були просто вражені.

- Може, він не такий поганий?

- Можливо, він змінився?

Всюди була одна розмова: що ж сталось із Забіякою?

- А давайте, спробуємо з ним поговорити, - запропонував якийсь хлопчик.

Він сміливо пішов назустріч усміхненому Розбишаці.

- О, привіт, знайомся, це нові мешканці нашого міста, - усмішка з лиця так і не зникла. Тоді до них підійшло ще кілька знайомих. І всі разом розповідали братику і сестричці про місто. Розбишака зрозумів, що треба гарно поводитися, якщо не хочеш бути самотнім, а його знайомі швидко перестали боятися і потоваришували з колишнім Забіякою.

Додаток Д

Консультація для батьків «Як виховати дисципліну у дитини?»

Раніше вже йшла мова про те, як правильно розмовляти з дитиною, а також про те, які існують способи мотивації дітей. Але марно мотивувати дитину до чогось, якщо вона не дисциплінована, тому в цій статті мова піде про те, як привчити дитину до дисципліни.

Від нас, дорослих, вимагається прищепити дітям навички самодисципліни. А від наявності, або відсутності цих навичок і залежить, чи зможе узяти дитина на себе відповідальність, чи ні, і чи добровільно вона це зробить? З боку батьків це буде неоцінимий вклад у виховання дитини, адже контроль дитини над своїми діями обов'язково зіграє позитивну роль і на навчанні і в іграх і в її прагненні ставити перед собою цілі і шукати шляхи їх досягнення. І без цього успіх в її житті просто неможливий.

Пам'ятайте! Дисципліна – не тяжка ноша, а ключ до успіху

Дуже багато батьків вважають, що прищеплювати дисципліну – це щогодинне виконання якихось нудних справ і нудної роботи. Але це докорінно невірне уявлення. Дисципліна – це не нудне проведення часу, дисципліна – це радість і успіх, який вона приносить зрештою.

Але, навіть знаючи усе це, багато батьків прагнуть якомога більше полегшити дитині життя, у результаті виконують усі сімейні обов'язки, які повинна робити вона, роблять за неї уроки, які повинна робити дитина, беруть відповідальність за її вчинки, хоча цю відповідальність повинна нести сама дитина. І, особливо, цим відрізняються бабусі, які безмежно готові розпестити дитину, свого онука або внучку.

Насправді, вони надають їм ведмедячу послугу. Діти зростають не готовими до реального життя і до відповідальності, яка “несподівано звалиться” на них тяжким тягарем. Діти, яких мами і, особливо, бабусі, не ховали під свої довгі спідниці, звикли цей тягар нести і знають, як це робити. А ті, яких “ховали”, нерідко так і залишаються “під спідницею в мамочки” на все життя. Благо, прикладів у нашому суспільстві більш ніж достатньо.

Передусім, дисципліна – це звичка, яку необхідно виробити. А пізніше вона обов'язково дасть добрі результати. І ми, старші, повинні звичку цю виробити. Далі наведу деякі прийоми, які допоможуть батькам впоратися з цим завданням.

Правила виховання дисципліни в дитині

Важливий позитивний настрій на дисципліну

Без позитивного настрою важко досягнути чогось у будь-якій сфері, особливо в такій, як вироблення дисципліни. Отже спершу, не ставте перед дитиною заперечень. Тобто часто батьки кажуть: “Не грай на вулиці в шкільній формі”. Відразу в дитини в голові виникає питання: “А в чому тоді грати?” і вголос вона може його не поставити, а на завтра знову помчати зі школи у двір у

піджаку і брюках. Тому, краще сказати: “Переодягни шкільну форму на вуличний одяг”. Відразу стає зрозумілим, що саме від неї хочуть.

Другий приклад: замість “Не ляскай дверима” скажіть: “Прикривай двері акуратно”. Тобто думка зрозуміла. Необхідно направляти дитину, кажучи їй що робити, а не збивати її з пантелику, кажучи те чого їй не робити. Більш прийнятний вираз: “Будь ласка, почекай...” замість “Не роби...”

Перш ніж сказати, подумайте...

Якщо ситуація непроста, або якщо дитина поставила не по-дитячому складне питання, то візьміть паузу. Скажіть їй: “Дай мені, будь ласка, трохи часу і я все тобі поясню”. Узявши таку паузу, у вас, по-перше, буде час перевести дух і впоратися з емоціями, а, по-друге, з’явиться можливість обдумати свою відповідь і відповісти об’єктивно.

Якомога менше драгуйтеся і не кричіть на дитину

Дорогі батьки, якщо роздратування і крик – це ваша звичайна реакція на дитину, то вам самим необхідно змінити свою поведінку. Інакше звичайною для дитини (та і не тільки для дитини) реакцією буде внутрішній захист. І включається він не тому, що дитина погана. Просто в нас підсвідомо закладена така реакція, що спрацьовує автоматично.

Коли ми кажемо людині, що вона не права, або починаємо критикувати її, вона вже готова оборонятися і сперечатися. До дітей це відноситься в першу чергу. Одна з найпоширеніших реакцій захисту є брехня. Про неї йшла мова в статті: “Чому діти брешуть. Що робити, якщо дитина бреше?”. Якщо брехня дитини подіє, то можна буде уникнути батьківського гніву. Дитина засвоїть це і наступного разу може вибрати ту саму тактику.

На всі розповіді дитини необхідно реагувати доброзичливо і з розумінням. Бачачи це, дитина більш охоче ділитиметься з вами і йтиме на контакт, конфліктів між батьками і дитиною буде значно менше. Учíte дитину на власному прикладі, адже діти – це кращі пародисти. Більше допомагайте і менше звинувачуйте.

Менше переживайте і більше дійте

Для чіткого вироблення дисципліни в дитини не потрібно реагувати на якусь ситуацію, як на щось жахливе, адже далеко не завжди усе так погано, як є насправді. Краще погляньте на неї з іншого боку, можливо, її можна вирішити як цікаве завдання. Тому не витрачайте час, сили і енергію на переживання і обурення. Краще потратьте їх на пошуки вірного рішення цієї задачі.

Навчіться перемикати увагу вашої дитини

Цей прийом більш потрібен для взаємодії з маленькими дітьми. Це дуже корисний і ефективний прийом. Якщо вам треба умовити дитину відірватися від якогось заняття, спершу, відверніть її від цього заняття. А потім займіть іншим. Напевно, ви знаєте, що любить робити ваша дитина. Запропонуйте їй одне з її улюблених занять.

Повідомляйте дитині про свої дії і їх наслідки

Приміром, ви йдете в парк, але діти починають конфліктувати і битися один з одним. Не залишайте це без уваги, але і самі не починайте кричати і

скандалити, провокуючи сімейний конфлікт. Просто скажіть їм: “Якщо не перестанете битися, ми не йдемо в парк, а сядемо ось на цій лавці, і чекатимемо, поки ви не перестанете”. Якщо діти проігнорують ваше попередження, зупиніться. Скоро дітям набридне з’ясовувати стосунки, і вони змінять свою поведінку. Цей приклад покаже дітям наочно, що ви завжди готові виконати свою обіцянку.

Не викликайте в дитини відчуття провини

Не треба постійно повторювати дитині: “Ти такий, ти сякий, знову халепи накоїв, і т. д”. До позитивних результатів такий підхід, однозначно, не приведе. Ви не доб’єтесь від дитини змін у поведінці таким чином. Окрім цього, такий підхід може негативно позначитися і на самопочутті дитини.

Набагато ефективніше протилежний підхід. Необхідно викликати в дитині бажання до дії, простимулювати її до цього. Дитина повинна сама захотіти змінитися, а для цього потрібен стимул. Це буде найбільш хороший і безпечний для її самопочуття спосіб.

(Наталя Дейнека)

Додаток Е

Рекомендації вихователям ЗДО «Як підтримувати дисципліну у садочку»

Дисципліна в дошкільному закладі – це фундамент спокою і порядку в групі. Вона рівносильна режиму : все чітко розплановано і часу для байдикування попросту не передбачено. Дисципліна в дитячому садку по суті порушується, коли зачіпаються свободи іншої дитини або дітей. Не поділили іграшку, не хочуть виконувати завдання, повільно одягаються на прогулянку, відволікаються під час їжі – причин може бути маса, і вихователю доводиться застосовувати весь свій педагогічний досвід і такт, щоб ситуація в групі не вийшла з-під контролю.

Існує кілька рекомендацій та ігор, які допоможуть відновити дисципліну в групі.

1. Вихователь повинен відчувати себе комфортно і впевнено. Говорити слід чітко і серйозно. Звертаючись до групи дітей, рекомендується говорити голосніше, однак не переходити на підвищені тони. Для залучення уваги можна використовувати ігрові моменти, які привертають увагу дітей і налаштовують їх на спокійний лад. Наприклад, якщо перед початком заняття діти шумлять, скажіть: « Увага! До нас у гості на заняття сьогодні загляне зайчик (або будь-який інший персонаж). Він буде грати разом з нами». Потім слід від особи персонажа привітатися з дітьми.

2. Не бійтеся використовувати підручні засоби. Тиші в групі можна досягти, вдавшись до допомоги музичних інструментів: дзвіночка, бубна, іграшкового барабана.

3. Основні «порушники » спокою , для яких дисципліна в дитячому саду не указ, це гіперактивні діти. Вони просто не можуть всидіти на місці і декількох хвилин. Як це не дивно, але такі діти відрізняються гарною пам'яттю на рими і вірші. Скористайтеся цим знанням. **Почніть заняття з легкого віршика.**

4. Взагалі, золоте правила порядку в групі – чим цікавіше заняття , тим спокійніші діти. Важлива мотивація. І, як кажуть психологи, це не дітям нецікаво, а дорослі не вміють їх зацікавити.

5. Якщо діти пустують в середині заняття, то можна спробувати застосувати нескладні вправи. Наприклад, пограйте у гру «**Руки – ноги**». На один плескіт у долоні діти повинні підняти руки , на два- встають, на три – тупають і так далі. Незважаючи на гадану простоту, навіть дорослі часто плутаються в оплесках і діях. Однак це незамінна гра для того, щоб привернути увагу дітей і допомогти їм сконцентруватися на предметі. Інша вправа називається «**Хто мене чує** ». Вихователь у міру проведення заняття звертається до дітей з проханнями: «Хто мене чує, поплескай в долоні один раз / подивися на двері / зобрази кішку ». Щоразу завдання змінюються. Діти, будучи заінтриговані і перебуваючи в очікуванні наступного завдання , будуть слухати вихователя більш уважно.

Додаток Є

Міні-лекція на тему: «Сюжетно рольова гра та її вплив на розвиток дисциплінованості старших дошкільників»

1. Значення гри у дошкільному дитинстві
2. Особливості рольової гри дошкільника
3. *Свобода у грі зумовлює виникнення дисциплінованості*
4. Рольова гра старших дошкільників і правила

Дошкільне дитинство - від 3 до 6-7 років - абсолютно особливий період розвитку дитини. Саме у цьому віці виникає внутрішнє психічне життя і внутрішня регуляція поведінки. Це внутрішнє життя проявляє себе в здатності діяти в плані загальних уявлень, в уяві дитини, в довільній поведінці, в змістовному спілкуванні з дорослими і однолітками. Всі ці якості і здібності зароджуються і розвиваються не в розмовах з дорослим і не на заняттях з фахівцями, а в сюжетно-рольовій грі. Це така гра, в якій діти беруть на себе ролі дорослих людей, і в спеціально створених ними ігрових, уявних умовах відтворюють (або моделюють) діяльність дорослих і відносини між ними.

Ігрова діяльність впливає на формування довільності поведінки і всіх психічних процесів - від елементарних до найскладніших. Виконуючи ігрову роль, дитина підпорядковує цьому завданню всі свої теперешні, імпульсивні дії. В умовах гри діти краще зосереджуються і більше запам'ятовують, ніж за завданням дорослого. Свідома мета - зосередитися, запам'ятати щось, стримати імпульсивний рух - раніше і найлегше виділяється дитиною в грі.

Спілкування дошкільника з однолітками розгортається головним чином також в процесі сумісної гри. Граючи разом, діти починають враховувати бажання і дії іншої дитини, відстоювати свою точку зору, будувати і реалізовувати сумісні плани. Тому гра робить величезний вплив на розвиток спілкування дітей в цей період.

2. Особливості рольової гри дошкільника

Центральним моментом рольової гри є роль, яку бере на себе дитина. При цьому вона не просто називає себе ім'ям відповідної дорослої людини ("Я-космонавт", "Я-мама", "Я-лікар"), але, що саме головне, діє як доросла людина, роль якої вона узяла на себе і цим як би ототожнює себе з дорослим. Саме ігрова роль в концентрованій формі утілює в собі зв'язок дитини зі світом дорослих. Найбільш характерним моментом ролі є те, що вона неможлива без практичної ігрової дії. Роль вершника, доктора або шофера неможливо виконувати тільки в думці, без реальних, практичних ігрових дій.

Прийнято розрізняти сюжет і зміст гри.

Сюжет гри - це та область дійсності, яка відтворюється дітьми в грі (лікарня, сім'я, війна, магазин і ін.). Сюжети ігор відображають конкретні умови

життя дитини. Вони змінюються залежно від цих конкретних умов, разом з розширенням кругозору дитини і його знайомством з тим, що оточує. Основним джерелом рольових ігор є знайомство дитини з життям і діяльністю дорослих. При всьому різноманітті сюжетів, за ними ховається принципово один і той же зміст - діяльність людей, їх вчинки і відносини.

Зміст гри - це те, що відтворюється дитиною як центральний момент в людських відносинах. Конкретний характер відносин між людьми, яких діти відтворюють в грі, може бути різним і залежить від відносин реальних дорослих, що оточують дитину.

3. Свобода у грі зумовлює виникнення дисциплінованості

Гра є найбільш вільною, невимушеною, такою, що приносить максимальне задоволення діяльністю дошкільника. У грі він робить тільки те, що хоче. Дитина вільно вибирає сюжет гри, його дії з предметами абсолютно вільні від їх звичайного, "правильного" використання.

Емоційна насиченість гри настільки сильна і очевидна, що багато дорослих бачать в ній перш за все забаву, джерело радості і задоволення.

Але парадокс полягає в тому, що саме в цій, максимально вільній від всякого примусу діяльності, що здавалося б цілком знаходиться у владі емоцій, дитина раніше всього вчиться керувати своєю поведінкою і регулювати її відповідно до загальноприйнятих правил, бути серйозною і відповідальною. Як же таке стає можливим?

Для того, щоб дитина узяла на себе роль будь-якої іншої людини, необхідно виділити в цій людині характерні ознаки, властиві тільки йому, правила і спосіб його поведінки. Якщо ми хочемо, щоб діти брали на себе ролі лікарів, льотчиків або вчителів, потрібно, перш за все, щоб вони виділили для себе правила і способи поведінки цих персонажів.

Беручи на себе роль дорослого, дитина тим самим бере на себе визначений, зрозумілий для себе спосіб поведінки, властивий цьому дорослому.

Послідовність дій тієї ролі, яку бере на себе дитина, має для нього як би силу закону, якому дошкільник повинен підпорядковувати свої дії. Всяка спроба порушити цю послідовність або внести елемент умовності (наприклад, зробити так, щоб мишки ловили кішок, або щоб шофер продавав квитки, а касир вів автобус) викликає бурхливий протест дітей, а іноді навіть приводить до руйнування гри. Узявши на себе роль в грі, дитина тим самим приймає систему жорсткої необхідності виконання певних дій в певній послідовності. Отже свобода в грі відносна - вона існує тільки в межах узяті на себе ролі.

Але вся річ у тому, що ці обмеження дитина бере на себе добровільно, за власним бажанням. Більш того, саме це підпорядкування прийнятому закону доставляє дитині максимальне задоволення. Зазвичай дитина, підкоряючись правилу, відмовляється від того, що йому хочеться. У грі ж підпорядкування правилу і відмова від дії з безпосереднього імпульсу приносить максимальне задоволення. Специфічне задоволення від гри пов'язане якраз з подоланням безпосередніх спонукань, з підпорядкуванням правилу, яке висуває роль.

4. Рольова гра старших дошкільників і правила

Починаючи з п'яти років основним змістом гри стають відносини між людьми, ролі яких діти на себе узяли. Ролі яскраво обкреслені і виділені. Діти називають їх до початку гри. Виділяються ігрові дії, передавальні відношення до інших учасників гри, - якщо каша накладається в тарілочку, якщо нарізується хліб - то все це дається "дітям" на обід. Дії, які виконує дитина, стають коротшими, не повторюються, а одна дія змінюється іншою. Дії виконуються вже не заради них самих, а заради здійснення певного відношення до іншого партнера по грі відповідно до узяті на себе ролі.

Змістом гри старших дошкільників стає виконання правил, які витікають з узяті на себе ролі. Діти 6-7 років надзвичайно прискіпливо відносяться до виконання правил. Виконуючи ту або іншу роль, вони уважно стежать, наскільки відповідають їх дії і дії їх партнерів загальноприйнятим правилам поведінки - буває так або не буває: "Мама так не роблять", "Суп після другого не подають". Це вищий рівень розвитку гри, коли діти вже діють доволно і осмислено, усвідомлюючи свої дії і свої відносини з партнерами по грі.

Отже у старшому дошкільному віці рольова гра сприяє засвоєнню дітьми правил поведінки, дозволяє практично їх перевірити та використовувати у інших ситуаціях, що передбачає дотримання дисципліни.